

Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice

Izvještaj treće faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice

Izvještaj treće faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske

Zagreb, 2014.

Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice.

Izveštaj treće faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti

Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Naslovnica: Pogled na ulazno pročelje 1912. godine, snimio Gjuro Szabo, Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, inv. br.: 33191; neg.: V – 792

Glavna urednica

Dubravka Botica

Uredništvo

Andrea Manzoni

Jasmina Nestić

Dijana Požar

Nika Šimičić

Marko Špikić

Izdavači

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske

Za izdavače

Damir Boras

Irena Kraševac

Lektura

Andrea Manzoni

Nika Šimičić

Korektura

Ivan Ferenčak

Jelena Mičić

Oblikovanje i prijelom

Nika Šimičić

Tisak

ITG d.o.o.

Naklada

150 primjeraka

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 878127

ISBN 978-953-175-510-8 (Filozofski fakultet)

ISBN 978-953-6089-35-2 (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske)

Tiskano sredstvima Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske.

SADRŽAJ

Uvodna riječ

Dubravka Botica

7

Dnevnici nadbiskupa Antuna Bauera iz Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu

Andrea Manzoni, Nika Šimičić

10

Iz ostavštine Ane Deanović

Ina Beović, Lana Momirski

21

Analiza izmjena na dvorcu na temelju starije fotodokumentacije

Tea Gorup, Tea Horvatin

26

Sjeverno pročelje dvorca Brezovica – komparativni primjeri

Tea Gorup, Tea Horvatin

40

Intervencije na zidnom osliku glavne dvorane u dvorcu Brezovica

Ina Beović, Ivan Ferenčak

51

63	<i>Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: opis sondi</i> <i>Jelena Behaim, Doris Kos</i>
72	<i>Popis slikovnih priloga</i>
76	<i>Popis arhivskih izvora i literature</i>

Uvodna riječ

Dubravka Botica

Publikacija *Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj treće faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, treća je u nizu publikacija na projektu *Istraživanja kompleksa dvorca Brezovica*. Kao i prethodne dvije, njeno objavljivanje omogućili su Odsjek za povijest umjetnosti i Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske te se pročelniku Odsjeka dr. sc. Marku Špikiću i predsjednici Društva dr. sc. Ireni Kraševac zahvaljujemo na iskazanoj pomoći i podršci.

Okolnosti rada na projektu nisu se izmijenile u odnosu na protekle godine, rad se bazira isključivo na volonterskom radu studenata diplomskog studija te nastavnika i suradnika, docentice dr. sc. Dubravke Botice, voditeljice projekta, izvanrednog profesora dr. sc. Marka Špikića, više asistentice dr. sc. Jasmine Nestić i mr. sc. Dijane Požar, povjesničarke umjetnosti iz Hrvatskog restauratorskog zavoda. U protekloj godini uspostavljena je suradnja sa studentima i nastavnicima Tehničkog veleučilišta u Zagrebu, profesorom dr. sc. Draženom Arbutinom, d.i.a.

Projekt *Istraživanja kompleksa dvorca Brezovica* i njegovi rezultati prepoznati su u stručnoj, ali i akademskoj javnosti, što potvrđuju Rektorove nagrade koje su studenti dobili u prethodnim akademskim godinama, 2011./12. i 2012./13. kao i povelja Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske za 2012. godinu. No posebno veliki interes studenata i njihov entuzijizam pokazuju potrebu njegova provođenja. Unatoč tome, projekt nije dobio financijsku potporu raznih institucija kojima smo se obratili. Konceptcija rada na projektu pa tako i ove publikacije nastavlja se na prethodne. Nastavljeno je istraživanje ostavštine

nadbiskupa Bauera, njegovih dnevničkih zapisa od 1911. do 1935. godine. Iz njih saznajemo koje je bilo značenje posjeda Brezovica i kako je služio nadbiskupu za ladanje i oporavak, što je danas neprepoznatljivo u devastiranom i opustošenom dvorcu. O važnosti posjeda jasno govore i podatci o pripremama za posjet visokih gostiju. Zapisani su i podatci o djelovanju najznačajnijih umjetnika početka XX. stoljeća, Viktora Kovačića i Ljube Babića u Brezovici, ali zanimljivo je i to da su u dvorcu bile izlagane i umjetnine koje su se kupovale upravo s tim ciljem. U istraživanju arhivske građe pomogli su nam dr. sc. Stjepan Razum, voditelj Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu i djelatnici arhiva kojima se posebno zahvaljujemo, kao i Nadbiskupskom duhovnom stolu Zagrebačke nadbiskupije na omogućavanju uvida u građu te dopuštenju publiciranja materijala uz tekst.

U istraživanju ostavštine konzervatorice Ane Deanović otvorena je zanimljiva tema turbulentne povijesti dvorca nakon nacionalizacije, u kojoj su uslijed nesustavno vođene i razasute dokumentacije ostala brojna otvorena pitanja. Kako je današnje stanje najvećim dijelom posljedica tih zahvata, važno ih je istražiti u kontekstu povijesti dvorca. Ana Deanović predstavlja glas struke koji govori protiv nestručnih i neprimjerenih zahvata, poput uklanjanja balkona i izmjene izvornog kolorita. Na tu temu nastavlja se poglavlje analize izmjena na pročeljima na temelju starije fotodokumentacije. Karakteristični oblici otvora i dekoracija komparirani su sa srodnima na kućama, palačama i kanoničkim kurijama na Kaptolu i Gornjem gradu. Izvorna kompozicija pročelja s balkonom analizirana je u kontekstu arhitekture dvoraca, čime je preciznije utvrđeno mjesto dvorca Brezovica unutar korpusa arhitekture kasnog XVIII. stoljeća. Analiza fotodokumentacije i usporedba sa današnjim stanjem temelj je i prikaza restauratorskih radova na osliku 1965. godine, pri čemu su posebno zanimljive intervencije na arhitektonskom okviru prikaza.

Koliko je to bilo moguće, nastavljeno je sondiranje u unutrašnjosti dvorca, pri čemu su pronađeni zazidani izvorni otvori na katu, zazidani lukovi na stubištu kao i izmjene na svodovima stubišta. Nalazi sondiranja bit će potpuno prezentirani na tlocrtima i presjecima koji su u izradi.

Nastavljajući se na pozitivnu praksu proteklih godina rada na projektu, studenti diplomskog studija povijesti umjetnosti, modula renesansa i barok i zaštita spomenika, imali su mogućnost, ovisno o vlastitim interesima i angažmanu, uključiti se u istraživanje te prezentaciju odnosno pripremu publikacije. Rezultati istraživanja pokazuju složenu povijest dvorca, posebno u posljednjem stoljeću, koja nije u prvome planu istraživača arhitekture ranijih razdoblja, a bitno je izmijenila izgled i funkciju dvorca. Svakako će jedan od smjerova daljnjih istraživanja ići i u tome pravcu.

Dnevnici nadbiskupa Antuna Bauera iz Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu

Andrea Manzoni, Nika Šimičić

mentorica: dr. sc. Dubravka Botica, docent

U okviru ranijih istraživanja kompleksa dvorca Brezovica već su obrađeni mnogi, kako pisani tako i vizualni izvori, a među njima i fotografije. Kako bismo doprinijeli poznavanju razdoblja gradnje i obnova dvorca u Brezovici, detaljno smo istražili dnevnike nadbiskupa Antuna Bauera (Breznica, 1856. – Zagreb, 1937.) koji se nalaze u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu (dalje u tekstu *Dnevnici*). Iako su podaci o kupovini dvorca i prenamjeni u ljetnikovac nadbiskupa već publicirani,¹ iz njegovih dnevnčkih zapisa doznajemo i zanimljive podatke „iz prve ruke“ o samome dvorcu i njegovim posjetiocima. Od susreta s Vlahom Bukovcem² i Ivanom Meštrovićem³, preko podataka o cijeni portreta kod slikara Mencija Klemanta Crnčića⁴ i rasprava o Prvom svjetskom ratu, a kasnije i masona, pa sve do *plesnjaka* održanog u glavnoj dvorani – dnevnici su zanimljivi u pogledu rekonstrukcije života samog dvorca.

Antun Bauer, rođen 1856. godine u Breznici u obitelji gradišćanskih Hrvata, isprva je predavao kao profesor na Teološkom fakultetu u Zagrebu (1887.) da bi 29. siječnja 1911. godine postao biskup, a zatim 26. travnja 1914. godine i zagrebački nadbiskup.⁵ Aktivno je sudjelovao u političkom životu tadašnje Kraljevine Jugoslavije, zalažući se za dobrobit i napredak hrvatskoga naroda. Njegova je posvećenost poslu vidljiva iz detaljnih dnevnčkih izvještaja svakodnevnih audijencija, putovanja i aktivnosti.⁶ Dvorac je Bauer, nakon što ga je 1912. godine otkupila Zagrebačka nadbiskupija,⁷ koristio pretežito kao ljetnu rezidenciju, a u njemu je prvi puta kao nadbiskup prenoćio 1. svibnja 1914. godine.⁸

¹ Usp. Kuka, Raič Stojanović (2012), str. 12-16.; Loinjak (2012), str. 30-31.; Pašić (2012), str. 64-66.; Roth, Samodol (2013), str. 21-22.

² Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje NAZ), Dnevnici nadbiskupa Antuna Bauera (dalje *Dnevnici n. A. B.*), Svezak (dalje Sv.) III., 29. IV. 1918.

³ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. IV., 10. XII. 1919.

⁴ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. V., 8. I. 1927.

⁵ Batelja (1955), str. 491.

⁶ Više o životu i službi Antuna Bauera usp. Macan (1999), str. 149-158.

⁷ Usp. Loinjak (2012), str. 31.

⁸ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. I., 1. V. 1914.

Fond dnevnika nadbiskupa Antuna Bauera sastavljen je od osam svezaka pisanih hrvatskim jezikom, a obuhvaćaju period od 14. studenog 1911. do 18. studenog 1935. godine. Zanimljivo je da dnevnike nije pisao sâm nadbiskup Bauer, nego njegov tajnik, mons. Svetozar Rittig. Prvi svezak dnevnika započinje godinom 1911., kad je Bauer imenovan koadjutorom nadbiskupa Posilovića,⁹ a posljednji završava s 1935. godinom, čak dvije godine prije Bauerove smrti (1937.), u vrijeme kada Alojzije Stepinac postaje nadbiskup koadjutor i preuzima većinu poslova i obaveza.

Očuvanost samih dnevnika prilično je dobra, iako su pojedine stranice, posebno u posljednja dva sveska, u uglovima oštećene do te mjere da je tekst gotovo nečitljiv. Iz tekstova ovih dnevnika saznajemo o nadbiskupovim brojnim putovanjima, o susretima s brojnim osobama koje su mu dolazile u audijenciju ili pak u goste u Brezovicu. Također, u njima nalazimo opise crkava, kapela i njihovog inventara, pratimo različite nadbiskupske dužnosti, sprovode i vjenčanja, druženja, pa čak i nadbiskupovo zdravstveno stanje.¹⁰

Naime, za njegovo zdravstveno stanje Brezovica je odigrala značajnu ulogu, budući da je tamo često odlazio na liječenje u trenucima bolesti ili slabosti. Iz tog razloga daje popraviti i urediti kupaonicu.¹¹ Nažalost, u njegovim dnevnicima nije zapisano kako su ti radovi izgledali i što su točno obuhvaćali. Iz *Dnevnika* saznajemo da su i drugi koristili blagodati brezovičkog zraka.¹² U dvorcu je tako 1917. godine boravila nadbiskupova bolesna nećakinja Mimica Bernard, zatim i nećakinja barunice Vere Nikolić, Gabrijela Habsburg, a u Brezovici je umrla i nadbiskupova majka.¹³

Prvi zapis o Brezovici u *Dnevnici*ma nalazimo u rujnu 1911. godine kada tadašnji nadbiskup Juraj Posilović (Ivanić Grad, 1834. – Zagreb, 1914.) odlazi pregledati brezovičko dobro koje namjerava kupiti.¹⁴

Već 12. listopada iste godine nadbiskup odlazi u audijenciju kod bana

⁹ Macan (1999), str. 150.

¹⁰ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. I., 6. V. 1911.

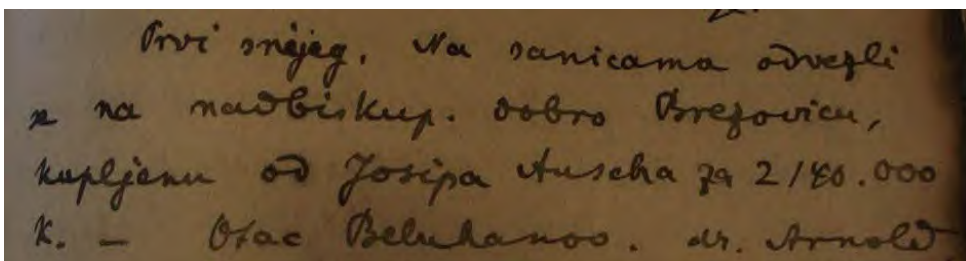
¹¹ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. II., 21. V. 1915.

¹² NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 10. V. 1917.

¹³ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. IV., 23. V. 1921.

¹⁴ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. I., 6. IX. 1911.

Nikole Tomašića zbog kupnje brezovičkog dobra, a iz zapisa u *Dnevnici* saznajemo da je kupnja ostvarena 17. siječnja 1912. godine: „Prvi snijeg. Na saonicama odvezli se na nadbiskupsko dobro Brezovicu, kupljenu od Josipa Auscha za 2170.000 K.“¹⁵ [sl. 1]

Slika 1. Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak I., 17. I. 1912.

¹⁵ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. I., 17. I. 1912.

¹⁶ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. II., 29. X. 1916.

Od tada nadbiskup Posilović sve češće boravi u dvorcu, a zapisi u *Dnevnici* o društvenim okupljanjima u Brezovici nam ponekad, iako uglavnom prilično šturo, otkrivaju i izgled dvorca ili neku promjenu na njemu. Prvi takav zapis, koji nam otkriva ponešto o uređenju dvorca, zabilježen je krajem listopada 1916. godine kada je u Brezovicu došla nadvojvotkinja Marija Dolores Habsburg (1891. - 1974.). Tom prigodom, dvorac su uređivali za njezin doček: „G. Stigler priređuje refektore i stvari za objed. Ložile se sobe: refektor, mala gostinjska soba do njega, salon, pušačka soba, preuzvišenoga soba i tajnička soba. Glavna dvorana nije dakako bila uređena, jer je bila u poslu. Strop gotov, a na zidovima je zidar čepio pukotine, radi čega su bile u dvorani postavljene skele, koje će još dulje vremena ondje ostati.“¹⁶ Iako je iz ovoga zapisa jasno da su se u velikoj dvorani tada izvodili radovi, ranije u *Dnevnici* nije spomenut početak tih radova, niti je rečeno što je učinjeno.

U svibnju 1917. godine u Brezovici je gostovala barunica Vera Nikolić (1886. - 1972.) koja je tom prigodom snimila i nekoliko fotografija. U *Dnevnici* su priložene tri fotografije koje je barunica poslala nadbiskupu 28. svib-

¹⁷ NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. III., 20. V. 1917.

¹⁸ NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. IV., 16. XI. 1923.

¹⁹ NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. V., 18. III. 1929.

²⁰ Novinski je isječak zalijepljen u *Dnevnicima* (Sv. V., 21. III. 1929.) te nigdje ne piše o kojim se novinama radi.

²¹ NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. V., 21. III. 1929.

²² NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. VI, zalijepljen novinski članak: *Краљева пролетња резиденција, стари хрватски дворца Брезовица* iz novina *Novosti*, 31. III. 1929.

²³ Nažalost izvorni je članak objavljen u srpskom izdanju *Novosti* te ga nema i u hrvatskom izdanju ovih novina. Podatke o povijesti vlasništva nad dobrom Brezovica moguće je pročitati u: Adamić (2013), str. 11-13.

nja iste godine, a na kojima se vidi okupljeno društvo i dio gospodarske zgrade.¹⁷

Najvažniji posjet dvorcu, ujedno i dugo planirani, bio je onaj Njegovog Veličanstva Aleksandara I. Karađorđevića (1888. - 1934.). Planiranje njegovog prvog posjeta započelo je u studenom 1923. godine kada u Brezovici borave „namjesnik Činić“ te „tajnik Simić“ kako bi pogledali imanje te utvrdili „da li je Brezovica zgodna za boravak kralja, koji kani doći na lov u Brezovicu. G. namjesniku se Brezovica vrlo sviđa.“¹⁸ Je li došlo do tog posjeta, nije nam poznato. U ožujku 1929. godine započelo je veliko planiranje „predstojećeg dolaska kralja u Zagreb gdje će stanovati na nadbiskupskom dobru u Brezovici.“¹⁹ Ovaj podatak potvrđen je i u novinskom izresku od 21. ožujka 1929. godine,²⁰ u kojem piše kako će se „na putu za Bled kralj zadržati u Zagrebu neko vrijeme i to kao gost zagrebačkog nadbiskupa preuzvišenog dra. Antuna Bauera u njegovom ljetnikovcu u Brezovici.“²¹ U dnevnim novinama *Novosti* je 31. ožujka 1929. godine, objavljen članak o Brezovici, napisan upravo povodom dolaska kraljevske obitelji, a koji je priložen i u *Dnevnicima*.²² U članku se detaljnije govori o tome kako je Njegovo Veličanstvo izabralo Brezovicu, imanje s bogatom poviješću, kao dvorac u kojem će odsjesti. U ovom je članku izložena i povijest vlasništva nad dvorcem koje se prenosilo kroz neke od važnijih plemićkih obitelji i pojedinaca poput Zrinskih, Draškovića, Babonića, Mrnjavčića, Gregorijanca, Gašpara Alapića, biskupa Simeuna Vratulića, grofa i bana Ignjata Gyulaja, trgovca Josipa Auscha i drugih. Međutim, priloženi je isječak upravo u tom dijelu, koji govori o povijesti vlasništva, veoma oštećen i nečitljiv.²³ O dvorcu u Brezovici u ovom se članku piše kao o mjestu uživanja i odmaranja gdje su „plemići gomilali blago, ukrašavali rasipnički odaje i provodili vrijeme u maštanjima. Tri sprata ove velike žute građevine sa dva tornja koja savijaju krila kurije prema jugu i jedno dvorište koje je toliko tipično predsta-

vlja već simbol, ostavljaju utisak dobroćudan, bukolički, gurmanski. Pod tim zidovima od metar i pol širine prostrani podrumi tražili su uvijek punu burad divne zagorske kapljice, bogatu turšiju i salamuru, prostrane kuhinje i mnogo odaja za poslugu. Tu se uživalo danima i noćima, dovodilo iz Zagreba poveća društva [...].²⁴ Ono što se u tekstu ističe kao važno jest činjenica da dvorac nikada nije pripadao nikome osim narodnom hrvatskom plemstvu. Autor članka dalje piše o dvorani fresaka koju mu je pokazao gospodin Crlenjak koji već 22 godine pazi na imanje: „Gore, prolazeći kroz odaje skupocjenog nameštaja u raznim stilovima posljednja četiri veka, opomenuće parket da je tu nešto re-novirano. Kristalne rampe sa električnom svetlošću dopunit će taj susret s novim, ali će ga popraviti originalni starinski mozaik u svakoj auli sa divnim stubovima od mermera, zatim prolaz kroz centralnu salu čija visina premaša dva sprata i u kojoj je neka umetnička ruka izradila freske po svom obimu širokih zidova. I, divno čudo, na tim freskama susrećemo natpise na francuskom jeziku. I samo tako. Viteški podvizi iz Sedmogodišnjeg rata, predstavljajući nape-te i snažno predstavljene borbe, osvajanja gradova i juriše na bedeme, koje su tako vešto vodili hrvatski vojnici predvođeni u to doba, između 1754. do 1760., jednim junakom koji je bio sopstvenik onog brestovičkog dvorca, Josi-fom Kazimirom Draškovićem. Vrativši se poslije toga krvavog rata u svoj bu-količki zagrebački pejzaž, ovaj smeli plemić dao je da se u toj širokoj sobi, u vreme kad je tu hučno proslavljao svoje pobjede, napraviti ove kvadratične freske, žive slike jedne gigantske borbe. Stotine i hiljade osoba slikao je vredni slikar na ove zidove, prostrane bedeme čeških gradova, paraboličan let dobro poslatih topovskih zrna, skipove oficira na strateškom savetovanju, ranjenike, mrtvace, kola, konje, šarene isvorke vojnika, zbijene redove turopoljskih juna-ka u kičenim odorama, zategnute mundire gordih oficira i po negde anđela koji duva u pobjednički trubu. Tu, na lepom francuskom jeziku, ma da to kroz vek-

²⁴ NAZ, *Dnevnic*
n. A. B., Sv. VI.,
zalijepljen novin-
ski članak:
Краљева
пролетња
резиденција,
стари хрватски
дворац
Брезовица iz
novina *Novosti*,
31. III. 1929.

ove, pa i tada, beše zona nemačkog prestiža, opisane su slike kratkim beleškama, verovatno rukom kulturnog Draškovića.²⁵ Uz navedeni opis fresaka u velikoj dvorani u tekstu se nekoliko puta spominje Josip Kazimir Drašković kao osoba zaslužna za njihov nastanak, ali autor ne navodi koji je izvor takvoj tvrdnji.

²⁵ Isto.

²⁶ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. VI., zalijepljen novinski članak: *Brezovica se sprema za doček Nj. Vel. kralja* iz novina *Jutarnji list*, 7. IV. 1929.

²⁷ Isto.

²⁸ Drveni, Kalogjera (2013), str. 15.

²⁹ Za druge članke o ovoj temi usp. Kuka, Raič Stojanović (2012), str. 13-14. i Drveni, Kalogjera (2013), str. 15.

³⁰ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. VII, 10. VI. 1931.

Dolazak kralja Aleksandra I. Karađorđevića u Brezovicu bio je veoma aktualna tema, stoga i *Jutarnji list* 7. travnja 1929. godine objavljuje članak o pripremama koje se odvijaju u dvorcu. Tako se piše o popravku cesta i odvojka do Brezovice, koji će biti nasuti i renovirani: „Biti će izgrađen poseban prilaz dvorcu sa vanjske strane, jer je dosadašnji kolni prilaz u dvorac bio sa unutarne strane i između krila.“²⁶ Pri adaptaciji dvorca, posebna pažnja bit će posvećena prvom katu, gdje će biti smještene odaje za kralja i kraljicu, no temeljito će se renovirati i prizemlje, oba krila te podrumi. Cijela zgrada će se i izvvana adaptirati: „U blizini dvorca biti će sagrađene provizorne staje za konje i poslugu.“²⁷ Planiralo se donijeti cjelokupno pokućstvo iz Banske palače u Zagrebu i beogradskoga dvora,²⁸ osoblje iz dvorca i pobočnih zgrada dobilo je obavijest da se iseli, a radovi su trebali biti dovršeni u svibnju 1929. godine.²⁹ Nažalost, ovaj posjet kralja Brezovici 1929. godine odgođen je odlukom velikog župana dr. Zoričića, budući da je u Brezovici otkrivena malarija. Kralj je Brezovicu ipak posjetio, iako tek 1931. godine, kada ga je 10. lipnja u dvorcu dočekao nadbiskup Bauer: „Nekoliko minuta poslije pet sati stigla su Nj. Vel. Kralj i Kraljica u Brezovicu. Kratko su se vrijeme ondje zadržali, a onda krenuli prema Leskovcu. [...] Kad su Njihova veličanstva stigla ponovno u Brezovicu, najprije su razgledala divni park, u kojemu su ostala oko četvrt sata. [...] Onda je u velikoj dvorani slijedila zakuska [...].“³⁰ Ovaj posjet bio je popraćen člankom u novinama kao i fotografijama s večere u velikoj dvorani, koje su priložene u dnevniku [sl. 2].

Brojni su ulomci u nadbiskupovim *Dnevnici*ma koji spominju različite radove u Brezovici, no često ovi zapisi nisu posve jasni, to jest ne daju cjelovite informacije: primjerice zapis od 25. siječnja 1912. godine svjedoči da nadbiskup po kiši putuje u Brezovicu „da se konačno uredi glede popravka“;³¹ iz zapisa u ožujku 1916. godine saznajemo da nadbiskup šalje Stjepanu Baueru u Mödling³² 1.200 kruna za pokušstvo, no nije jasno radi li se o namještaju za Brezovicu ili o nečemu drugom. U listopa-

Slika 2. Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak VII., fotografija „Nadbiskup, Njihova Veličanstva i drugi u velikoj dvorani dvorca u Brezovici“, 10. VI. 1931.

du 1916. godine nailazimo na podatak da je nadbiskup s tajnikom otišao u Brezovicu kako bi „preselio kapelicu u grad, u kulu. Trebalo je cijelo popodne dok su se prenesle i uredile sve stvari.“³³ Pretpostavljamo da se kapelica nalazila na prvome katu u istočnoj kuli, a iz fotografija pronađenih u ranijim istraživanjima saznajemo da se u njoj nalazio manji broj predmeta, jedan sag, jedan stol i jedna stolica, stropna ampula i „1 oltar ugrađen u hrastovom ormaru.“³⁴ Nadbiskup je još u dva navrata (1926. i 1927. godine) isplatio 50 000 D[inara] stanovitom Nikoli za radove obavljene u Brezovici te 2000 D[inara] stanovitom Matiji, no zapisi ne otkrivaju o naravi i opsegu posla za koji su bili isplaćeni.³⁵ Tek ponegdje u *Dnevnici*ma nailazimo na konkretne podatke u vezi planiranih ili izvedenih radova u dvorcu. Jedan od njih je i dogovor s prof. Izidorom Kršnjavijem oko zapošljavanja „slikara Drusania glede slikanja kapelice“³⁶ u perivoju, u srpnju 1912. godine.

Nedugo nakon toga (22. rujna 1912.) nailazimo na izrezak iz novina³⁷ ko-

³¹ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. I., 25. I. 1912.

³² NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. II., 31. III. 1916.

³³ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. II., 18. X. 1916.

³⁴ Roth, Samodol (2013), str. 25.

³⁵ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. V., 7. X. 1926.

³⁶ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. I., 13. VII. 1912.

³⁷ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. I., 22. IX. 1912.

³⁸ Za više podataka o kapelici usp. Ćurić, Mužar, Ratkajec, Salaj, Šonjić (2012), str. 48.; Loinjak (2012), str. 29-30.; Žvorc (2012), str. 49-52. i Roth, Samodol (2013), str. 24., 27.

³⁹ Pritom se vjerojatno misli na Oltar svete Notburge na lijevom zidu i Oltar Poklonstva svetih triju kraljeva na desnom zidu broda kapele.

⁴⁰ Nažalost ne saznajemo o kojoj se umjetničkoj školi radi.

⁴¹ NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. I., 19. X. 1912.

⁴² NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. I., 19. IX. 1913. Iako se danas ne nalaze u kapelici možemo pretpostaviti da su svetojhranište i kip Srca Isusova bili napravljeni za oltar kapelice u perivoju, posvećene upravo Presvetom Srcu Isusovom.

⁴³ NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. I., 22. I. 1914.

⁴⁴ NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. III., 2. IV. 1917.

⁴⁵ NAZ, *Dnevnicima n. A. B.*, Sv. II., 7. III. 1915.

⁴⁶ Drveni, Kalogjera (2013), str. 15-20.

⁴⁷ Pašić (2012), str. 64.

⁴⁸ Ravlić, Šlošel (2013), str. 43.

ji govori o svečanosti blagoslivljanja kapelice u perivoju.³⁸ U tekstu članka se spominju: reljef „Agnus Dei“ u luneti nad ulazom u kapelu, nadbiskupov grb iznad lunete te slikar Drusani, koji je obnovio freske iz XVIII. stoljeća, odnosno iluzionirane retable oltara³⁹; tvrtka „Grahor“ koja je izradila oltarnu menzu od umjetnog kamena; tvornica „Zagorka“ koja je izvela crkveni pod; zagrebačka radionica „Koch i Dedić“ koja je oslikala prozore; umjetnička škola, koja će tek izvesti oltar.⁴⁰ Iste je godine (1912.) u dvorcu trebao biti postavljen i žrtvenik – „Superijor Kulundžić, Nikola Švigir, slušač filozofije, i dr. Grahovac, iz Daruvara otišli pogledati u umjetničku školu žrtvenik, koji bi se imao postaviti u Brezovici.“⁴¹ – a godinu dana nakon toga u Brezovici je „postavio kipar Juhn novo svetojhranište i kip Srca Isusova.“⁴²

Među brojnim zapisima u *Dnevnicima* saznajemo i da je u veljači 1914. godine dvorac zahvatio požar⁴³ te da je 1917. godine Brezovica bila poplavljena.⁴⁴ Iz *Dnevnika* saznajemo i da je na uređenju dvorca sudjelovao arhitekt Viktor Kovačić (Ločka Vas kraj Huma na Sutli, 1874. - Zagreb, 1924.), koji se u zapisima prvi put spominje krajem rujna 1914. godine u kontekstu sastanka s nadbiskupom. Prvi konkretniji podatak nalazimo u zapisu 7. ožujka 1915. godine, kada nadbiskup odlazi u Brezovicu, između ostalih, i u društvu arhitekta Kovačića, koji „bude za preuzvišenog izrazio prijedlog, kako bi se velika dvorana u Brezovici renovirala, moguće i cijeli grad udesio.“⁴⁵ Ranija su istraživanja utvrdila opseg radova arhitekta Kovačića u Brezovici⁴⁶ pa tako znamo i da je arhitekt u srpnju 1916. godine za dvorac naručio neobaroknu kaljevu peć od ugledne bečke tvrtke Edwarda Fesslera⁴⁷ nakon čega su vjerojatno nastala oštećenja terazzo popločenja, koje je zatim višestruko popravljano.⁴⁸ Kovačićevi planovi za uređenje glavne dvorane spominju se u *Dnevnicima* 1917. godine: „Blagoslov je obavljen prije objeda na koji je došao i arhitekt Kovačić. Imao je da sa slikarom Babićem govori glede uređaja velike dvorane. Radi se o sto-

lu, stolcima, kredenci itd.⁴⁹ Ugovoreni je posao završen u listopadu iste godine (1917.), o čemu saznajemo iz nekoliko sljedećih citata. Dana 28. rujna u Brezovici „se razmeću skele u velikoj dvorani. Posao je do večera skoro gotov. Razmotali su se neki stolci, naručeni iz Beča za veliku dvoranu.“⁵⁰ U listopadu se u Brezovici „razmeću manji stolci i unose u dvoranu, kamo se donesao i veliki stol“⁵¹ te je „već složen veliki luster u dvorani“,⁵² a „meću se i lusteri u manje dvorane.“⁵³ Viktor je Kovačić zaslužan i za poslove uvođenja struje u dvorac 1921. godine,⁵⁴ iako je dvorac službeno priključen na udruženu električnu centralu u Zagrebu tek 1933. godine.⁵⁵ Posebno nam je zanimljiv opis boravka slikara Ljube Babića (Jastrebarsko, 1890. – Zagreb, 1974.) u Brezovici 2. i 3. siječnja 1917. godine, koji navodi kako slikar, u dogovoru s arhitektom Kovačićem,⁵⁶ obnavlja freske u glavnoj dvorani: „U Brezovici sve ove dane boravio slikar Ljubo Babić koji je baš dogotovljavao restauraciju slika na grbovima (?). Nastojao je da odstrani sve pukotine. Da ožute boje osvježi i uskrisi ili obnovi. Hvali radnju. Kaže da slike prvobitno nije slikao umjetnik slikar, već vrlo vješt i spretni obrtnik slikar. Divi se proporciji slika na velikim ploham, hvali ornamentiku. Kaže da su slike zanimljive i vrijedne s historičkog gledišta radi raznolikoga kroja vojničkog odijela. [...] Slikar Babić tvrdi da su slike već tri puta restaurirane, jer toliko vidi naslaga boja na stanovitim mjestima. Slikar Babić stanovao je na prvom spratu u zadnjoj sobi od refektora. [...] S. Babić završio je svoj posao dne 6.1. na večer.“⁵⁷ U jednom drugom navodu saznajemo da je slikar, nakon posvete soba 6. siječnja iste godine upisao i godinu na vrata.⁵⁸

U jednom od dnevničkih zapisa u ožujku 1917. godine nalazimo informaciju da je nadbiskup u Ulrichovom paviljonu u Ilici „kupio neke slike i od Bedekovića i od Dolovčaka koje će prenesti u Brezovicu, gdje se nalaze i druge slike modernih mladih slikara.“⁵⁹ Saznajemo i da je u rujnu iste godine „pao s nekog plafona veliki komad žbuke, a zgrada dvora je opkopana radi drena-

⁴⁹ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 6. I. 1917.

⁵⁰ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 28. IX. 1917.

⁵¹ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 28. IX.-2. X. 1917.

⁵² Moguće je da se radi o lusteru koji je Kovačić iste godine (1917.) naručio od poznate bečke tvornice predmeta od stakla J. & L. Lobmeyr. Više usp: Drveni, Kalogjera (2013), str. 19.

⁵³ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 6. X. 1917. i 8. X. 1917.

⁵⁴ Drveni, Kalogjera (2013), str. 20.

⁵⁵ Roth, Samodol (2013), str. 22.

⁵⁶ Drveni, Kalogjera (2013), str. 20.

⁵⁷ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 2.-7. I. 1917.

⁵⁸ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 6. I. 1917.

⁵⁹ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 24. III. 1917.

⁶⁰ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 1. IX. 1917.

⁶¹ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 7. V. 1919.

⁶² NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 25. V. 1919.

⁶³ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. VI., 13. II. 1930.

⁶⁴ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. I., 13. VII. 1913.

⁶⁵ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. I., 13. IV. 1914.

⁶⁶ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. VI., zalijepljen novinski članak: *Краљева пролетња резиденција, стари хрватски дворца Брезовица* iz novina *Novosti*, 31. III. 1929.

⁶⁷ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 17. IV. 1917.

Slika 3. Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak III., razglednica, velika dvorana dvorca u Brezovici, 7. V. 1918.

noći, no ona u *Dnevnici*ma nažalost nije priložena.⁶²

Još nam je nekoliko podataka u *Dnevnici*ma zanimljivo. Tako se u zapisu od 13. veljače 1930. godine navodi da su „[...] č. majka Ignacija sa č. s. Trojanom donijele Preuzv. jedan mali velum za ciborij u Brezovici...“.⁶³ U pojedinim zapisima spominju se kuglana i tvornica *špirita* ili *žeste*, kako se ona u *Dnevnici*ma često naziva. Kuglana se prvi puta spominje u srpnju 1913. godine kada je otvorena,⁶⁴ a postala je jedan od glavnih oblika zabave nadbiskupa i njegovih prijatelja.⁶⁵ Međutim, tek u sedmom svesku *Dnevnika* nailazimo na podatak o tome gdje se kuglana nalazila: „Još se sneg nije sasvim otopio, još nije [b]ršljan sasvim savio krasnu kuglanu pred dvorištem [...]“.⁶⁶ Još je jedno mjesto u Brezovici služilo odmoru i zabavi nadbiskupa – ribnjak. Ondje on uživa u lovu i ribolovu, a u *Dnevnici*ma se spominje i dovođenje riba iz Maksimira, koje su zatim spuštene u ribnjak.⁶⁷

Što se tvornice *špirita* tiče, krajem veljače 1915. godine nadbiskup saz-

že“,⁶⁰ ali i da je sve ubrzo riješeno i strop novo obojen.

Uz datum 7. svibanj 1919. godine u dnevnik je umetnuta razglednica koja pokazuje unutrašnjost velike dvorane dvorca Brezovica⁶¹ [sl. 3], a 25. lipnja iste godine spominje se i fotografija koja je snimljena u Brezovici oko ponoći,

naje „da je dobio za Brezovicu dozvolu za tvornicu špirita.”⁶⁸ Godine 1917. radovi na tvornici još su u tijeku – „premda se posao primakao kraju, ipak još nije dovršen.”⁶⁹ – napreduje instaliranje stropova, opkop je zasut, dovršen je pod te se u mlinu gradi prigradnja od cementa.⁷⁰ U siječnju iduće godine radovi su, po svemu sudeći, konačno bili gotovi: „Fabrika je iznutra lijepa, uredna, čista, prebojadisana te čeka da započne. Pronašlo se da manjkaju neke sitne stvari.”⁷¹

U vrijeme nadbiskupa Bauera dvorac Brezovica je bio mjesto odmora i okupljanja, a sve što se događalo u životu nadbiskupa zapisivalo se u *Dnevnike*. Iako su informacije često šture, *Dnevnici* su vrlo dragocjen izvor podataka o posjetiocima, životu i obnovama dvorca.

Istražena arhivska građa

Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak I, Nadbiskupijski arhiv Zagreb

Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak II, Nadbiskupijski arhiv Zagreb

Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak III, Nadbiskupijski arhiv Zagreb

Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak IV, Nadbiskupijski arhiv Zagreb

Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak V, Nadbiskupijski arhiv Zagreb

Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak VI, Nadbiskupijski arhiv Zagreb

Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak VII, Nadbiskupijski arhiv Zagreb

Dnevnici nadbiskupa Bauera, svezak VIII, Nadbiskupijski arhiv Zagreb

⁶⁸ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. II., 28. II. 1915.

⁶⁹ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 4. XI. 1917.

⁷⁰ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 14. IX. 1917.

⁷¹ NAZ, *Dnevnici n. A. B.*, Sv. III., 7. I. 1918.

Iz ostavštine Ane Deanović

Ina Beović, Lana Momirski

mentorica: dr.sc. Dubravka Botica, docent

¹ Ladović (2001), str. 7.

² Flego (2005), str. 37-38.

³ Ladović (2001), str. 8.

⁴ Maroević (1990), str. 202.

⁵ Ladović (2001), str. 7.

„Onom malom broju osoba za koje sa sigurnošću možemo tvrditi kako su ostavile neizbrisiv trag u našoj povijesti umjetnosti i u našoj konzervatorskoj teoriji i praksi, zacijelo pripada i dr. Ana Deanović.“¹ Ovako u predgovoru knjige *Utvrde i perivoji* (2007.) Joža Ladović opisuje Anu Deanović (1919. - 1989.), povjesničarku umjetnosti i konzervatoricu, koja je doktorirala na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a na specijalizaciji iz konzervacije i restauracije boravila u Parizu i Ljubljani. Radila je kao konzervator u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu te Institutu za likovne umjetnosti JAZU-a.² U svojim se istraživanjima bavila nizom tema, a posebnu je pažnju posvećivala fortifikacijskoj arhitekturi, koja je nakon gubitka utilitarnosti posebno ugrožena,³ te zagrebačkoj katedrali, čiju kapelu biskupa Stjepana II. bira kao temu svoje doktorske disertacije. Ana Deanović isticala se kao konzervator spojem znanstvenog pristupa i umjetničkog senzibiliteta pa i Tonko Maroević opisuje „plodnu i duboku dvojnost njene naravi: kreativnu toplinu i mentalnu disciplinu“.⁴ U konzervatorskom se radu isticala i primjenom novih tehnoloških metoda kao i pristupom svakom umjetničkom djelu kao jedinstvenom ostvarenju. Ladović kaže da „njezin istraživački duh nije mogao jednostavno prihvatiti gotove recepture, pa makar iza njih stajali i čuveni instituti Rima i Bruxellesa, draža su joj bila vlastita iskustva stečena na specijalizacijama u Ljubljani i Parizu.“⁵

Bogata ostavština Ane Deanović svjedoči o njezinom dugogodišnjem predanom istraživačkom i konzervatorskom radu, a među pedantno pohranjenim bilješkama i dokumentima nalaze se i podaci o dvorcu u Brezovici. U bilj-

eškama se dvorac uglavnom spominje u pokušajima sistematizacije barokne arhitekture u Hrvatskoj te se kao najvažnije uvijek ističu dvije njegove karakteristike – ugaone kule, koje su dekorativnog, a ne obrambenog karaktera, i fresko oslik središnje dvorane, koji svojim prikazima Sedmogodišnjeg rata predstavlja novu baroknu tendenciju ukrašavanja prostora historijskim scenama. Freske glavne dvorane spominju se u dokumentu naslovljenom *Zabrane oštećenja spomenika kojima su pojedini objekti stavljeni pod zaštitu iz 1950. godine* gdje se zabranjuje njihovo uništavanje.⁶

Osim kao istraživač, Ana Deanović dvorcem se bavila i kao konzervator te njeni spisi svjedoče o stanju dvorca, njegovim pregradnjama i funkcijama u četrdesetim, pedesetim i šezdesetim godinama prošloga stoljeća. Ovakve su naravi četiri dokumenta koje je napisala – *Putni izvještaj iz 1948. godine* (fascikl br. 35), tekst *Primjedbe na radove adaptacije dvorca u Brezovici kraj Zagreba*, koji nastaje kao rezultat posjeta Ane Deanović dvorcu u sklopu istraživanja fresaka (fascikl br. 1), te dva dokumenta koja se bave radovima na freskama.⁷

Dvorac Brezovica kao Srednja vrtlarska škola

Krajem četrdesetih godina XX. stoljeća dvorac je bio u funkciji Srednje vrtlarske škole, kojoj je dodijeljen provođenjem *Zakona o agraru*. Kao posljedica rastućeg broja đaka, planirane su dogradnje dvorca, zbog čega Ana Deanović 30. ožujka 1948. godine odlazi u Brezovicu kako bi se s upraviteljem škole i izaslanikom projektnog ureda dogovorila oko pregradnji. Tada snima i fotografiju dvorca s pogledom na njegovo sjeverno pročelje [sl. 4], a u putnom izvještaju podrobno opisuje zatečeno stanje i planirane zahvate, koje navodimo u daljnjem tekstu. Za tadašnje potrebe škole, koju je pohađalo pedesetak đaka, već su na dvorcu napravljene određene izmjene kako bi se prostor prilagodio

⁶ Tekst se spominje u *Prijedlogu za izvođenje konzervatorskih i restauratorskih radova na zidnim slikama u bivšem dvorcu Brezovica* te ga nema među ostalim dokumentima. Usp. Institut za povijest umjetnosti (dalje IPU), *Ostavština Ane Deanović* (dalje *Ostavština A. D.*), Datoteka br. 35., *Prijedlog za izvođenje konzervatorskih i restauratorskih radova na zidnim slikama u bivšem dvorcu Brezovica*, 1965.

⁷ Vidi tekst: Beović, Ferenčak, str. 51-62.

Slika 4. Ana Deanović, Dvorac Brezovica, 1948. godine

stanovanju i nastavi. U prizemlju je istočno krilo preuređeno u odgojiteljev stan, a u zapadnom krilu smještene su kuhinja, praonica rublja, prostorije za spremanje i nužnici. U središnjem dijelu prizemlja, zbog prenamjerne prostora u učionicu, zazidan je sjeverni portal dvorca i rastvoren prozorom. Na katu su prostorije adaptirane za učionice i spavaonice, a glavna dvorana se koristila za školske priredbe. U ovom izvještaju Deanović spominje i dogradnju na južnom pročelju:

„upotrijebljene su prostorije dogradnje koja je bila izvedena u doba okupacije. Ova je dogradnja vrlo neukusna i nagrđuje čitavo južno pročelje dvorca.“⁸

U svrhu povećanja kapaciteta škole arhitekt Lovrenčević⁹ izrađuje projekt dogradnje dvorca, koji Ana Deanović s pravom smatra neprihvatljivim. Projekt je predviđao dogradnju još jednog kata na postojeću građevinu, kao i izgradnju novog, južnog krila koje bi s postojećima zatvaralo unutarnje dvorište u kojeg bi se smjestila dvorana za priredbe. Lovrenčević je projektom predvidio i rušenje ugaonih kula „koje su doduše kasniji dodatak [...]“,¹⁰ ali se „sretno usklađuju sa samom arhitekturom.“¹¹ U razgovoru s upraviteljem škole, Ana Deanović ga uspijeva uvjeriti u neprihvatljivost ovakve izmjene dvorca te se dogovaraju da se umjesto toga izgradi samostalna prizemnica na jugoistočnom dijelu posjeda koja se svojim dimenzijama ne bi nametala dvorcu. U toj bi se zgradi smjestio internat, a u dvorac tri učionice – za kemiju, fiziku i botaniku. Kao funkciju središnje dvorane Ana Deanović predlaže knjižnicu, no upravitelj smatra da knjižnica mora biti u sklopu internata gdje bi je učenici

⁸ Usp. IPU, *Ostavština A. D.*, datoteka br. 35, *Putni izvještaj iz 1948. godine*

⁹ Nažalost ne znamo ime arhitekta jer se ono u tekstu ne spominje.

¹⁰ Na ovom je mjestu dokument uništen.

¹¹ IPU, *Ostavština A. D.*, datoteka br. 35, *Putni izvještaj iz 1948. godine*

koristili pod nadzorom te bi središnju dvoranu želio nastaviti koristiti kao prostor za održavanje svečanosti. S time se naposljetku slaže i konzervatorica, zaključivši da kondenzirani zrak ne bi pogodovao fresko osliku.¹²

Kritika pregradnje u šezdesetim godinama XX. stoljeća

Među spisima iz ostavštine Ane Deanović nalazi se i njezina oštra kritika adaptacija dvorca Brezovice iz 1961. godine: „Obilazeći zgradu uz sjeverno pročelje začudila sam se kad sam opazila da je uklonjen balkon središnjeg rizalita koji je još postojao prilikom mojih ranijih, službenih obilazaka ovog objekta“.¹³ U tom kratkom izvještaju, koji je za cilj imao proučavanje slikarstva, saznajemo da je tada uklonjen balkon središnjeg rizalita koji je ranije bio položen na pet konzola: „Taj balkon, položen na 5 kamenih konzola i ograđen ogradom iz kovanog željeza, bio je osnovni ukras rizalita i bitni element sjevernog pročelja. Uloga balkona, omiljenog ukrasa baroknih palača još je značajnija kod dvoraca koji čitavom svojom koncepcijom tendiraju prirodi i uživaju u njoj. Fasada Brezovice, lišena jednog balkona izgubila je ovu svoju atmosferu sklonosti prirodi i povezivanja s njom i postala je odbojna i nepristupačna ploha.“¹⁴ Kao jedan od omiljenih ukrasa baroknih palača i dvoraca, balkon je imao važnu ulogu povezivanja arhitekture s prirodom te je njegovim uklanjanjem taj koncept prekinut. Razmatranom adaptacijom su vrata ovoga balkona pretvorena u prozor koji je u podnožju dobio isti ukras kao i ostali prozori na fasadi.

Deanović u svojim *Primjedbama* ističe nekoliko primjedbi koje se odnose na nastale tonske promjene fasade i krovništva. Tako kaže: „Mislim da bi bilo bliže kasnobaroknoj koncepciji građevine da se zadrži postojeći bijeloružičasti din napuljskoga žutila koji prosijava u tonu bjelokosti na stukiranim partijama.“¹⁵ Također, Deanović smatra da promjene nisu potrebne ni na sjeve-

¹² *Isto.*

¹³ IPU, *Ostavština A. D.*, datoteka br. 35, *Primjedbe na radove adaptacije dvorca u Brezovici kraj Zagreba*, 1961.

¹⁴ *Isto.*

¹⁵ *Isto.*

mnoj fasadi, koja je imala bjelokosni ton, jer je ona često u sjeni. Druga primjedba vezana je uz krovšte i novo preslagivanje crijepova u prugama koji se ističu na patini starih crijepova te pružaju neugodan dojam.¹⁶

¹⁶ *Isto.*

¹⁷ *Isto.*

Zbog nemogućnosti ulaska u dvorac Deanović nije mogla obavijestiti o stanju radova u unutrašnjosti, ali je iz razgovora s radnicima saznala da su promjene programa rada učestale i na fasadi i u unutrašnjosti.

Na kraju izvještaja Ana Deanović napominje važnost intervencije konzervatorske službe kako bi se odabrao najprimjereniji način očuvanja i prezentacije dvorca u Brezovici: „Mislím da bi zbog značenja koji ovaj spomenik ima među dvorcima u Hrvatskoj, kao i zbog njegove pristupačnosti trebalo voditi računa i o konzervatorskoj problematici, koja je doduše delikatna, ali jednako tako važna kao i građevina. Ispravno i kulturno konzervatorsko rješenje ovog objekta bit će najbolja propaganda konzervatorskih nastojanja.”¹⁷

Analiza izmjena na dvorcu na temelju starije fotodokumentacije

Tea Gorup, Tea Horvatin

mentorica: dr.sc. Dubravka Botica, docent

Stare fotografije dvorca, od kojih najstarije potječu s kraja XIX. stoljeća, bilježe njegova stanja i izgled kroz povijest te su iznimno bitne u daljnjem istraživanju i pretpostavkama obnova i promjena izgleda dvorca. Najznačajniji izvor korištenih fotografija je fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture (dalje *Fototeka MK*) u kojoj je ukupno pronađeno pedeset fotografija dvorca, snimljenih od 1895. do 1961. godine. Najstarija fotografija pročelja dvorca Brezovica iz ove fototeke je iz 1912. godine [sl. 5] koju je snimio Gjuro Szabo, a dvije fotografije pročelja iz 1948. godine snimila je Zdenka Munk [sl. 8 i sl. 9]. Također, u *Fototeci MK* se nalazi i nekoliko nedatiranih fotografija pročelja dvorca [sl. 10], a sadrži i ukupno osamnaest fotografija iz vremena obnove dvorca 1961. godine [sl. 11 i sl. 13].¹ Sve navedene fotografije korištene su prilikom ove komparacije današnjega stanja dvorca s njegovim prijašnjim izgledima kroz XX. stoljeće, a služili smo se i fotografijama iz tiska (dnevne novine *Jutarnji list*, časopis *Svijet*, časopis *Obitelj*) [sl. 6 i sl. 7], fotografijom bez datacije, preuzetom s internetske stranice [sl. 14], te recentnim fotografijama dvorca nastalima prilikom terenskog istraživanja (lipanj — rujan 2013.) [sl. 12, 15, 17].

¹ Usp. Tomić, (2012), str. 21-24.

Opis pročelja i ključnih izmjena

Sjeverno (glavno) pročelje dvorca Brezovica vertikalno je podijeljeno na tri dijela. Središnji dio rizalitno je istaknut, a uglovi su ojačani cilindričnim kulama. Između kula pročelje je rastvoreno nizom od jedanaest prozorskih osi. Središnji rizalitni dio u širini tri prozorske osi dominira visinom nad ostatkom

pročelja, a u odnosu na bočne dijelove rastvoren je još jednim nizom prozora na mjestu velike dvorane. Osim visinom, središnji se dio ističe i bogatijom raščlambom zida. Portal rustikalnoga prizemlja segmentno je zaključen i flankiran dvjema lezenama. Zbog širine portala, donji i gornji dio su raščlanjeni različitim brojem lezena odnosno pilastara, gdje se između svakog prozora i na krajevima nalazi par pilastara velikog reda. Svaki pilastar završava dvostrukim nizom jednostavnih pravokutnih kapitela, od kojih su gornji utopljeni u vijenac koji zaključuje središnji dio pročelja. Iznad njega izdiže se četverostrešni krov na čijoj su sljemenoj gredi, sa svake strane, postavljene dvije skulpturalne dekoracije u obliku vaze. U prizemlju su prozori uokvireni jednostavnim pravokutnim okvirom. Prozori prve etaže središnjeg dijela zaključeni su trokutnim nadstrešnicama, od kojih je središnji istaknutiji volumenom. Nadstrešnice prozora prve etaže ulaze u parapetnu zonu prozora treće razine, gdje su prozori zaključeni segmentnim nadstrešnicama. Bočni dijelovi pročelja raščlanjeni su sa svake strane četirima prozorskim osima prizemlja i prvog kata. Prizemlje je oblikovano horizontalnim stiliziranim trakama rustike i prozorima jednostavnih profilacija. Prozori kata, čiji je zid glatko oblikovan, istaknuti su profilacijama natprozornih vijenaca. Parapetna zona prozora kata ukrašena je izduljenim motivom križa u sredini. Dužinom cijelog pročelja proteže se pojas sokla raščlanjen osima šest podrumskih prozora.

Na zidnim plohamo cilindričnih kula provedena je slična raščlamba kao na središnjem dijelu pročelja. Na prizemnoj etaži nalazimo rustiku, dok su gornje dvije etaže glatke i raščlanjene velikim redom lezena, između kojih su smješteni prozori. Prozori prvog kata zaključeni su trokutastim nadstrešnicama koje ulaze u parapetnu zonu treće prozorske razine. Vitičasto istaknuta dekoracija oblikuje parapetnu zonu prozora prvog kata. Krov kula stožastog je oblika te zaključen željeznom šiljkom u visinu.

U usporedbi sa starijim poznatim fotografijama sjevernog pročelja, njegovo se današnje stanje razlikuje u nekoliko elemenata. Na fotografiji G. Szaba iz 1912. godine [sl. 5], u sredini pročelja, iznad segmentno zaključenog ulaza, nalazi se balkon sa željeznom ogradom. Balkonu se pristupa kroz balkonska vrata iz velike dvorane na prvom katu. Balkonska vrata su pravokutnog oblika te iste širine kao i prozor gornjeg niza, ispod kojeg se nalaze u središnjoj osi. Danas se na njihovom mjestu nalazi prozor jednakoga oblika kao ostali, no s većim i bogatije oblikovanim vijencem okvira. Druga vidljiva promjena oblik je podrumskih prozora. Fotografije [sl. 16 i sl. 17] iz 1961. i 2013. godine pokazuju tu razliku. Na fotografiji zabilježenoj 1961. godine prozorski su otvori pravokutnog oblika, a danas nalazimo segmentno zaključene prozore.

Na fotografiji iz 1948. godine [sl. 8] dokumentirano je pregrađeno stanje ulaznog portala dvorca. Ulaz je pregrađen u veliki segmentno zaključen prozor ispod kojeg se nastavlja horizontalni pojas sokla koji sada kontinuirano teče po cijeloj širini pročelja. Visina horizontalnog pojasa dokumentirana na prethodnim spomenutim fotografijama pročelja iz 1912. i 1948. godine [sl. 5 i sl. 8] razlikuje se od današnje, time što je sada snižena za razinu jedne trake stilizirane rustike dodane ispod prozora prizemlja. Prozor je kasnijim pregradnjama ponovno pretvoren u portal, što je vidljivo iz današnjeg stanja središnjeg dijela pročelja.

Sljedeća razlika, vidljiva iz dokumentacije, su izmjene na zapadnoj kuli. Na mjestu nekadašnjih vrata danas je pravokutni prozor jednak ostalima u prizemlju kula.

Kule

Cilindrične kule na oba kraja sjevernog pročelja približne su visine

kao središnji dio pročelja, no jednostavnije su oblikovane zidne površine. Cijelom visinom kula između prozora se protežu lezene – za razliku od središnjeg dijela pročelja gdje je raščlamba zida provedena pilastrima. Lezene završavaju bez potkrovnog vijenca. Ploha zida prizemlja je rustikalna. Između dvaju prozorskih osi koje su bliže sjevernom pročelju nalazi se par lezena u sredini. Iznad prozora prvog kata su vijenci okvira, u sredini trokutno izdignuti, koji sežu u parapetnu zonu prozora treće etaže jednostavne profilacije. Ispod prozora prvog kata je parapetna zona koju čini pravokutno polje s trokutasto i vitičasto oblikovanim elementom s kružnim detaljem u sredini. Iznad prozora prvog kata su vijenci okvira, u sredini trokutno izdignuti, a koji sežu u parapetnu zonu prozora treće etaže jednostavne profilacije.

² Vidi tekst: Beović, Momirski, str. 24.

Na fotografiji Gjüre Szabe iz 1912. godine [sl. 5] dokumentirana su vrata u sredini zapadne kule. Takvo je stanje zabilježeno i na fotografijama iz 1929. godine [sl. 6] te 1931. godine [sl. 7]. Na ovim fotografijama zapaža se i niska ograda stepenica koje vode u kulu. Punog je volumena i istaknuta u prostoru. Nju vidimo i na fotografiji iz 1948. godine [sl. 8], ali ne i vrata koja su već tada zazidana i na čijem mjestu je danas prazna zidna površina. Vrata se ponovno pojavljuju na fotografijama koje prate obnovu dvorca 1961. godine, o čemu detaljnije piše Ana Deanović.² Na ovim fotografijama [sl. 11] vidljiva je niska ograda, punog volumena. Ona flankira šest stepenica kojima se pristupa ulazu u zapadnu kulu. Također, vidljivo je i da su vrata jednake visine kao prozori prizemlja lagano segmentno zaključena. Sa sve tri strane okvira vrata uočava se tamniji sloj žbuke koji prekida stilizirane trake rustike u širini ograde stepenica.

Danas na ovom mjestu vrata više ne postoje, kao ni prilazne stepenice s ogradom, nego se tu nalazi pravokutni prozor jednak ostalima u pr-

izemlju kula [sl. 12]. Nije jasno zašto su vrata bila zatvarana i ponovno otvarana. Pregledom navedene fotodokumentacije mogu se pratiti promjene, no potrebna su daljnja istraživanja koja bi odgovorila na zasad, otvorena pitanja. Primjerice, u razdoblju od 1931. do 1961. godine vrata su bila zatvarana (vidljivo na fotografiji iz 1948. godine [sl. 8]) te ponovno otvarana, što se vidi na fotografiji iz 1961. godine [sl. 11].

Portal

Portal sjevernog pročelja služio je kao glavni ulaz sve do promjene pristupa dvorcu kojem se danas pristupa s dvorišne strane.³ Na trima fotografijama iz prve polovice XX. stoljeća [sl. 5, 6, 7] vidljivo je sjeverno pročelje s karakterističnim elementom – balkonom s ogradom od kovanog željeza iznad portala. Fotografija Zdenke Munk iz 1948. godine [sl. 8] prva prikazuje izmjene pročelja. Na fotografiji je vidljivo da je portal pregrađen u donjem dijelu u razini sokla u segmentno zaključen prozor, tako da se zadržala širina portala. Ovo je ujedno i zadnja fotografija od razmatranih u ovom radu koja prikazuje pročelje u relativno dobrom, očuvanom stanju. Na jednoj od nedatiranih fotografija [sl. 10] raspoznatljivo je stanje dvorca slično onome na razmatranoj fotografiji Zdenke Munk (1948.). Možemo pretpostaviti da je ova nedatirana fotografija snimljena poslije 1948. godine, jer se na njoj uočavaju znaci propadanja poput razbijenih prozora i razlika u tonovima fasade (na dijelovima tamnija, odnosno svjetlija). Na njoj se, u odnosu na fotografiju Zdenke Munk, uočavaju i razlike vidljive na krovu te na dvama dimnjacima, portal je, kao i na prijašnjoj fotografiji iz 1948., pregrađen u prozor, a vrlo se dobro mogu primijetiti i ostaci trapezoidnih baza dovratnika nekadašnjeg portala.

Na fotografijama [sl. 11 i sl. 13], koje dokumentiraju obnovu dvorca 1961. godine, cijelom dužinom središnjeg, rizalitno istaknutog dijela, postavlj-

³ Usp. *Jutarnji list* (1929), str. 14.

ene su skele. Uklonjen je balkon, no balkonska su vrata još uvijek vidljiva. Jedna od ovih fotografija [sl. 13] daje detaljan prikaz samog portalnog dijela. Na njoj uočavamo tri stepenice koje vode do nekada glavnog ulaza u dvorac. Kao i na razmatranoj fotografiji iz 1948. godine, tako i na ovoj iz 1961. vidljivi su ostaci jednostavno oblikovanih trapezoidnih baza dovratnika. Također, na njoj prepoznajemo da su dovratnici ukrašeni jednostavnim profilacijama te da u peti luka završavaju jednostavnim horizontalno postavljenim pravokutnim kapitelom, a vidljiv je i zaglavni kamen koji je ukrašen rozetom. Rozeta je također prikazana na detaljnijoj fotografiji balkona iz 1948. godine [sl. 9], na kojoj je vidljivo da se motiv rozete ponavlja i na konzolama balkona. Na fotografiji iz 1961. godine portal je još uvijek pregrađen u prozor, parapetna zona prozora nije ukrašena, a prozorsko staklo je razbijeno.

Na fotografiji bez datacije, preuzetoj s internetske stranice, dokumentirano je sjeverno pročelje bez balkona, a vide se i radnici u polju [sl. 14]. Za razliku od fotografije snimljene za vrijeme obnove dvorca 1961. godine, na kojoj je još vidljiv prozor, na ovoj spomenutoj nedatiranoj fotografiji na mjestu prozora uočavamo vrata.

Portal je danas ponovno pregrađen, odnosno otvoren u izvornom obliku, cijelom visinom, zabilježenom početkom XX. stoljeća, dok prozora danas više nema. Portal je izvan funkcije te zatvoren drvenim pločama [sl. 18]. Na fotografiji današnjeg stanja vidljivo je drastično propadanje kamena na dijelovima baza dovratnika te kapitela i rozete, koji su najviše izloženi utjecajima atmosferilija. Danas su također vidljive pristupne stepenice portala. Rub jedne stepenice nalazi se nekoliko centimetara ispod zemlje. Na najstarijim fotografijama, zbog lošije kvalitete primjerka i udaljenosti iz koje je snimano, nisu jasno vidljive stepenice. Naslućuju se, no nije jasno koliko ih ima. Zanimljivo je što ugaona kula, prikazana na fotografiji iz 1961. godine [sl. 11] ima veći broj st-

epenica. Time zaključujemo da teren nije ravan. Daljnjim istraživanjima trebalo bi ispitati eventualne promjene razine terena.

Balkon

Kao bitno obilježje glavnog pročelja dvorca ističe se balkon iznad kamenog portala u središnjoj osi. Iako ga danas više nema, njegov smještaj i izgled dokumentirani su u literaturi te na mnogim starijim fotografijama pročelja. Balkonu se pristupalo kroz balkonska vrata iz velike dvorane na prvom katu. Na starijim fotografijama [sl. 5, sl. 6, sl. 7] balkon se prepoznaje prvenstveno zbog visinom istaknutih pravokutnih balkonskih vrata. Detaljnije je dokumentiran na dvjema fotografijama iz 1948. godine. Na prvoj [sl. 8] se, jasnije nego prije, ističu dimenzije i oblikovanje ograde. Balkon je bio širi od portala u podnožju, pružao se između dva pilastra prvog kata, a oslanjao na pet konzola. Visina njegove ograde sezala je od podnice u razini početka prvog kata do početka razine prozora kata. Na drugoj fotografiji iz 1948. godine [sl. 9] još jasnije se vidi balkon s pripadajućim detaljima oblikovanja. Tako je na fotografiji vidljivo da se pravokutna podnica balkona i konzole dijelom nalaze i na površini pilastara, odnosno ležena u prizemlju te da su konzole bile ukrašene motivom rozete. Također, ograda od kovanog željeza bila je podijeljena po dužem prednjem dijelu u trinaest jednakih vertikalnih polja te bočno u još nekoliko polja sa svake strane, no njihov broj nije čitljiv fotografijama. Svako polje ograde sastojalo se od dva, po sredini visine, spojena srcolika oblika. Spojevi u sredinama ukrašeni su vegetabilnim motivima, koji se granaju u sva četiri pravca. Širi dijelovi srcolikih motiva dopirali su do donje i gornje horizontale ograde. Vanjski, širi spojevi unutar motiva, također su bili ornamentirani vegetabilnim motivom, koji izvire iz spiralno naglašenih krajeva, a iz kojih se pruža prema spojevima motiva u sredini. Svako polje međusobno je bilo odvojeno vertikal-

nim elementom kovanog željeza. Vrata u sredini balkona jednake su širine kao i ostali prozori pročelja. Dodatno ih naglašava volumenom istaknuti vijenac nadvratnika, koji je u sredini trokutno izdignut, s lagano zaobljenim krakovima trokuta, lagano zaobljenima.

Na jednoj od fotografija obnove iz 1961. godine [sl. 13] zabilježena je radikalna promjena središnjeg dijela pročelja na kojem više nema balkona iako su još vidljiva njegova vrata. Njegovo uklanjanje prilikom radova na pročelju Ana Deanović žestoko osuđuje: „[...] za balkon je očito da je bitno izmijenjena koncepcija fasade.“⁴

⁴Vidi tekst: Beović, Momirski, str. 24.

Danas na istom mjestu nema naznaka o prijašnjem izgledu balkona. Središnja prozorska os oblikovana je jednako bočnima na središnjem rizalitu, a vidljiva je razlika u patini središnje i bočnih prozorskih osi rizalita. Također, u unutrašnjosti velike dvorane sondiranjem su pronađeni oslici na niši nekadašnjih vrata te kasniji zazid.

Veoma sličnu ogradu opisanoj ogradi balkona od kovanog željeza danas nalazimo na zapadnom pročelju dvorca [sl. 15]. Iza kule na zapadnom pročelju, u razini prizemlja, otvoreno je vanjsko stubište, koje se spušta u podrumsku razinu dvorca, a oko njega je postavljena ograda. Duljom stranom ograda je dugačka 7 m, bočnom 1,5 m (ukupna dužina 8,5 m), a visoka 1 m. Nažalost, zbog nedostatka dokumentacije o nastanku vanjskog ulaza u podrum, ne možemo biti sigurni da li je izvorna ograda balkona naknadno upotrijebljena za ogradu stepenica na zapadnom pročelju, ili su ove ograde nastale istodobno. Možemo samo spomenuti da je ograda na balkonu također mogla biti maksimalne dužine oko 8 m (prednjom stranicom oko 5 m, bočnim stranicama oko 1-1,5 m).

Sjeverno pročelje

Uspoređujući razmatrane fotografije, vidljive su izmjene i na glavnom, sjevernom pročelju. Na fotografijama nastalim prilikom obnove 1961. godine [sl. 11, sl. 13] dodana je jedna linija stilizirane horizontalne rustike ispod prozora, čime je snižena visina sokla, a koja se proteže kroz čitavo sjeverno pročelje, uključujući i bočne kule.

Današnje stanje bilježi razliku u debljini horizontalne trake rustike lijevog i desnog dijela pročelja koja je vidljiva. S lijeve strane traka je visine 29,5 cm, a s desne strane portala samo 23 cm. Također, na fotografiji tijekom obnove [sl. 13] vidljivi su i novi žbukani dijelovi. Iako je ova razmatrana fotografija crno-bijela, vidljive su razlike u tonovima te možemo pretpostaviti da su tamniji dijelovi oni koju su nanovo žbukani.

Na fotografiji bez datacije [sl. 14], preuzetoj s internetske stranice, zapažaju se različite vertikalne trake krovišta. Nesumnjivo da je ova fotografija nastala nakon obnove 1961. godine, čemu osim prozora umjesto balkonskih vrata i balkona na rizalitu, svjedoče i promjene krovišta. O njima je, u tekstu *Primjedbe na radove adaptacije dvorca u Brezovici kraj Zagreba*, konzervatorica

Ana Deanović kao primjedbu navela sljedeće:

„[...] krovište je pretrese-
no na taj način da su novi
crjepovi nizani u prugama
koje se živo ističu na pati-
ni starih crjepova.“⁵

Slika 5. Pogled na ulazno pročelje 1912. godine

⁵ Vidi tekst: Beović, Momirski, str. 25.

Slika 6. Glavno pročelje 1929. godine

Slika 7. Glavno pročelje 1931. godine

Slika 8. Pogled na glavno pročelje 1948. godine

Slika 9. Balkon sjevernog pročelja, 1948. godine

Slika 10. Sjeverno pročelje, bez datacije

Slika 11. Sjeverno pročelje u tijeku obnove 1961. godine, zapadna kula

Slika 12. Zapadna kula, 2013. godine

Slika 13. Središnji dio sjevernog pročelja tijekom obnove 1961. godine

Slika 14. Sjeverno pročelje, bez datacije

Slika 15. Ograda iznad ulaza u podrum, zapadno pročelje, 2013. godine

Slika 16. Prozorski otvori 1961. godine

Slika 17. Prozorski otvori 2013. godine

Sjeverno pročelje dvorca Brezovica – komparativni primjeri

Tea Gorup, Tea Horvatin

mentorica: dr.sc. Dubravka Botica, docent

U daljnjem tekstu predstavljeni su komparativni primjeri koje možemo usporediti sa sjevernim pročeljem dvorca u Brezovici te su podijeljeni u dvije grupe. U prvoj su građevine zagrebačkog Gornjega grada i Kaptola, u čijoj se neposrednoj blizini nalazi i dvorac u Brezovici te čije se povijesti međusobno isprepliću kroz njihove vlasnike. Uzmemo li s oprezom u obzir podatak iz Registra kulturnih dobara Ministarstva kulture u kojem stoji da je dvorac u Brezovici građen nakon 1770. godine,¹ tada ga i vremenski možemo smjestiti u razdoblje kada se u Zagrebu, odnosno na Kaptolu i Gornjem gradu, intenzivno grade zidane kuće nakon mnogih požara koji su nepovratno uništili dotadašnju sliku grada: „Izgradnja Gornjega grada kakvog ga danas poznajemo započela je uglavnom iza velikih požara, posljednji katastrofalan je bio 1731., a oblikovanje Gornjega grada vršilo se još u toku cijelog XIX. stoljeća.“² U ovom radu usredotočile smo se na usporedbu oblikovanja portala na dvorcu Brezovica s onima na gornjogradskim i kaptolskim kućama, a samo u jednom primjeru mogla se provesti i komparacija u oblikovanju balkona. U drugoj skupini komparativnih materijala nalaze se pojedini dvorci na području kontinentalne Hrvatske, od kojih je jedan sagrađen za grofovsku obitelj Drašković.

Portal sjevernog pročelja dvorca Brezovica

U središnjoj osi sjevernoga (glavnoga) pročelja dvorca Brezovice nalazi se kameni portal koji je segmentno zaključen i uokviren pilastrima s visokom bazom. Kao i na ostatku pročelja, na svim dijelovima portala su jasno vidljivi znakovi propadanja [sl. 18], što onemogućuje dobru čitljivost detalja njegove

¹ Usp. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, br. Z-2580, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=110061275> (posjećeno 25. XI. 2013.)

² Dobronić (1986), str. 142.

obrade. Portalu se prilazi preko tri stepenice različite dužine, od kojih je prva dugačka 471 cm. Visina portala, računajući od razine početka baza pilastara, koji počivaju na drugoj stepenici, iznosi približno 357 cm, a ukupna širina mu iznosi 324 cm. Visina pilastara je 236 cm, od čega je baza visoka 66 cm, a kapitel 22 cm. Površina tijela pilastra široka je približno 26 cm i od vanjskih se rubova stupnjevito smanjuje trostrukom profilacijom sa sve četiri strane prema središnjem pravokutno izduženom polju. Trake profilacija su različitih visina, širina i presjeka. Vanjska traka je pravokutnog presjeka i široka je 4,5 cm. Srednja je presjeka četvrtine kružnice, te širine 2,7 cm, a unutarnja pravokutnog presjeka široka je 1 cm. Površina pravokutnog polja u sredini pilastra grublje je obrađena od ostatka portala, široka je 8 cm, a u središtu se nalazi prostorno istaknuta kružna profilacija promjera 4 cm. Baze pilastara u donjem su dijelu pravokutnog oblika te široke 49 cm. Kao i stepenice, one se sivom bojom kamena razlikuju od ostatka portala, koji je, iako također od kamena, prebojan u blijedožutu boju kao i ostatak pročelja. Jednostavni kapiteli pilastara širi su u gornjem dijelu nego donjem. Naglašeni su dvjema horizontalnim istaknutim trakama različitih duljina u donjem i gornjem dijelu. Segmentni luk portala jednako je oblikovan kao pilastri – trostrukom profilacijom i grublje obrađenim unutarnjim poljem. U sredini luka je zaglavni kamen trapezoidnog oblika s prostorno istaknutom rozetom u sredini koja počiva na okrugloj osnovi [sl. 19].

Komparativni primjeri

Kaptol i Gornji grad

Prethodno opisan portal u Brezovici može se usporediti s jednim primjerkom portala na Kaptolu. On se nalazi na jednoj od najvećih kaptolskih kurija,

Kaptol 14 [sl. 20], koju je 1780. godine dao sagraditi kanonik Kazimir Bedeković, rektor Hrvatskog kolegija. Opisujući portal, Lelja Dobronić ističe: „Splošteni luk i jednostavni motivi na kamenom dovratniku ulaznih vrata oblik su kasnog 18. stoljeća.“

Kao na brezovičkom glavnom portalu, i ovdje na visokim bazama leži kameni okvir portala koji čine dva pilastra, čiji kapiteli nose segmentni luk sa zaglavnim kamenom. Površine pilastara i krakova segmentnog luka na rubovima su istaknute dvostrukom, linearno raščlanjenom profilacijom, koja uokviruje grublje obrađene pravokutne plohe u sredini pilastara, a tako i segmentnih ploha luka. Za razliku od tijela pilastara, koji su ovdje jednostavnije oblikovani, kapiteli su višestruko raščlanjeni horizontalnim profilacijama u odnosu na one u Brezovici, iako su jednake visine od 22 cm. Također, visina tijela pilastara od 174 cm, računajući i kapitel, dimenzijama je najbližnja pilastrima portala u Brezovici.

Na portalu zgrade u Tkalčićevoj ulici 14 [sl. 21] vidljive su sličnosti s brezovičkim primjerom u oblikovanju pilastara i dijelova segmentnog luka i to prvenstveno u grubljoj obradi unutarnjeg polja i trostrukoj profilaciji koja ga uokviruje, sa sličnim oblicima presjeka profilacija. No, jasno se razlikuju po oblikovanju zaglavnog kamena kao i detaljima kapitela. Baze, odnosno krajevi pilastara, više nisu vidljivi na ovom portalu, vjerojatno zbog povišenja razine ulice.

Više primjera sličnih oblikovanja portala nalazi se na Gornjem gradu. Prvi primjer nalazimo na kući na adresi Markov trg 9, za koju L. Dobronić pretpostavlja da je sagrađena za vrijeme Josipa Deffona kao vlasnika, točnije 1764. godine ili „[...] kratko nakon te godine.“⁵ Vidljivo je da se i ovdje radi o jednakom principu oblikovanja kamenog portala s pilastrima čiji kapiteli nose segmentni luk. Iako visoke baze i pilastri ne posjeduju određene sličnosti s on-

³ Usp. Dobronić (1986), str. 47-48.

⁴ Dobronić (1986), str. 49.

⁵ Dobronić (1986), str. 221.

ima u Brezovici, oblikovanje luka, izuzev grba umjesto zaglavnog kamena, daje osnove za usporedbu. Ovdje je također površina dviju polovica luka oblikovana trima profiliranim trakama, s razlikom što su ovdje dvije vanjske trake jednake širine, dok je unutarnja znatno uža. Jednakih su oblika presjeka kao u Brezovici, pravokutno-zaobljeno-pravokutno, te se stupnjevito snižavaju prema unutarnjem polju luka. Također, unutarnja ploha ovdje je jednako obrađena kao profilacije koje ju uokviruju. Na unutrašnjoj, donjoj strani luka, oblikovan je niz rozeta [sl. 22] koje se obradom i oblikom razlikuju od one u Brezovici. Osim oblikovanja portala, poveznica između Brezovice i ove građevine zajednički je vlasnik, ban Gyulay, koji je stanovao na Markovom trgu 9 u razdoblju između 1806. i 1809. godine.⁶

⁶ *Isto.*

⁷ Dobronić (1986), str. 305.

⁸ *Isto.*

Sljedeća građevina, čiji portal ukazuje na sličnosti s oblikovanjem portala u Brezovici, su Banski dvori na Markovom trgu 2. Iako su ovdje drugačiji donji dijelovi pilastara i zaglavni kamen segmentnog luka, veoma je slično oblikovanje površine tijela pilastara i oba dijela luka. Ponavlja se princip trodijelne profilacije s grublje obrađenim poljem u sredini. Samo tijelo pilastara s kapitelima, no izuzev baze, sličnih je dimenzija kao u Brezovici – visoko je 175 cm, a široko 26,5 cm – dok se kapiteli razlikuju u detaljima bogatije obrade.

U Basaričekovoj ulici 22 nalazi se „[...] krasan primjer ugledne zagrebačke palače iz sredine XVIII. stoljeća“.⁷ Kao godinu nastanka, no ne i potpunog dovršenja, Dobronić ističe 1753., te u nastavku teksta zaključuje: „Nije nemoguće da ornamenti na pročelju i na kamenom dovratniku ulaznih vrata potječu iz kasnijeg vremena od gradnje kuće, vjerojatno iz posljednje četvrtine XVIII. stoljeća.“⁸ Na ovome portalu nalazimo najveće sličnosti s portalom u Brezovici, kako u samom oblikovanju, tako i u dimenzijama [sl. 23]. Širina portala od 331 cm te visina pilastra bez baze od 153 cm tek malo se razlikuju. Još je manja razlika (gotovo da je i nema) u oblikovanju tijela pilastra s trosloj-

nom profilacijom, koja uokviruje unutarnje pravokutno polje grublje obrade. Ovdje je velika sličnost sadržana i u detaljima, primjerice presjecima profilacija, ali i širini traka profilacija. Ploha pilastra uokvirena profilacijama sa svih strana šira je za 1 cm od one u Brezovici. No javljaju se i neke razlike, poput oblika i visine baza te pravokutnih kapitela u kojima je reljefno oblikovan motiv jednostavnog trodijelnog pletera. Iako je na zaglavnom kamenu izvedena rozeta, ona je drugačije oblikovana i uokvirena. Rozeta s portala u Brezovici prostorno je istaknutija i rastvara se iz sredine u deset latica, dok je ova više reljefno oblikovana, te se iz šireg okruglog središta rastvara u dva sloja po osam latica, jedan niz ispred drugoga.

Na sljedećem primjeru, portalu zgrade Muzeja grada Zagreba [sl. 24], nalazi se isti oblik rozete na zaglavnom kamenu segmentnog luka, koji se oslanja na kapitele pilastara s pleterom. Kao poveznicu s Brezovicom ponovno uočavamo troslojnu profilaciju pilastara i segmentnog luka s rozetom na zaglavnom kamenu. Dobronić navodi kako čitav samostanski kompleks, u kojem se danas nalazi muzej, nije sagrađen odjednom, te da: „Današnji portal i neki prozori na pročelju potječu od adaptacije zgrade prije 1816. godine [...]“⁹

Valja još spomenuti i portal na zgradi u Mesničkoj 37 [sl. 25], koji počiva na veoma visokim bazama pilastara, a koje se u dva niza profilnih traka povlače u središnju plohu. Jednako je oblikovan i segmentni luk razdvojen visokim zaglavnim kamenom, naglašenim na vrhu horizontalnim profilacijama. Ukupna širina ovoga portala najbliža je širini portala u Brezovici, a približna je i širina pilastara.

Proširivši opseg komparacije s portala na karakterističan element oblikovanja pročelja kada se iznad portala, odnosno vanjskog ulaza, nalazi prostorno istaknuti balkon s ogradom od kovanog željeza, u arhitekturi najstarijih dijelova Zagreba ističe se primjer gradske palače u Radićevoj ulici 24 [sl. 26]. U sr-

⁹ Dobronić (1986), str. 273.

edišnjoj osi ovdje se također nalazi segmentno zaključeni portal iznad kojeg je balkon s ogradom od kovanog željeza. Balkonska vrata, jednake širine i okvira kao prozori, vode na pravokutni istaknuti balkon nošen četirima konzolama. Ograda od kovanog željeza konveksno je istaknuta u donjem dijelu te oblikovana kombinacijom pravilnih i vijugavih geometrijskih oblika.

Komparacija s dvama dvorcima kontinentalne Hrvatske

Iako način oblikovanja pročelja dvorca u Brezovici – to jest naglašavanje njegovoga središnjega dijela kamenim, segmentno zaključenim portalom iznad kojeg se nalazi balkon – predstavlja rijedak slučaj u korpusu dvorca kontinentalne Hrvatske, svojevrsne paralele moguće je povući s pojedinim komparativnim primjerima.

Primjerice, srodne elemente nalazimo i na barokno-klasicističkom¹⁰ dvorcu Veliki Bukovec, u oblikovanju sredine glavnog pročelja. Njega je u razdoblju od 1745. do 1755. godine dao sagraditi grof Josip Kazimir Drašković, koji je ujedno tada vlasnik i dvorca Brezovice. Glavno, istočno pročelje dvorca okrenuto je prema vrtu, dok je glavni ulaz u dvorac sa zapadne, dvorišne strane.¹¹ Pročelje je jednokatno i dugačko te jednostavno oblikovano. Iznad širokog, segmentno zaključenog kamenog portala, u središnjoj osi pročelja nalazi se balkon. Na fotografiji pročelja [sl. 27] vidljiva je tek pravokutna podnica balkona nošena na tri konzole, dok ograda nije vidljiva. Balkonska vrata jednake su širine kao ostali prozori pročelja te su se nalazila u glavnom salonu na prvom katu dvorca.¹²

Više sličnosti s dvorcem Brezovica pokazuje, ne samo u oblikovanju središnjeg dijela pročelja, nego u njegovom cjelokupnom izgledu, južno pročelje baroknog dvorca Lužnice [sl. 28], smještenog zapadno od Zaprešića. Pretpostavlja se da je sagrađen u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Tlocrt mu je obli-

¹⁰ Usp. Obad-Šćitaroci (1991), str. 284.

¹¹ Isto.

¹² Usp. Obad-Šćitaroci (1991), str. 286.

ka slova U, glavno pročelje je okrenuto prema jugu, a bočna krila zatvaraju malo ulazno dvorište.¹³ Obad-Šćitaroci u opisu dvorca navodi: „Glavni ukras dvorca su cilindrične kule na vanjskim uglovima i središnji rizalit na južnom pročelju. Veličinom, bogatstvom fasadne dekoracije, balkonom te velikim i oblikom drukčijih prozora, središnji rizalit na južnom pročelju ističe u vanjskom volumenu dvorca glavnu dvoranu otvorenu prema jugu i prema sjevernoj dvorišnoj strani. [...] prizemlja su ukrašena rustikom.“¹⁴ Dijelovi pročelja ovog dvorca poput stožastih krovova kula, zabatnog završetka i prozora središnjeg rizalitnog dijela te duljeg nižeg dijela pročelja – jasno se razlikuju od onog u Brezovici. Mnogi detalji pročelja su izvedeni na drugačiji način, no jasno se uočava ista ideja naglašavanja središnjeg dijela pročelja portalom, odnosno ulazom i balkonom iznad njega. Za razliku od dvorca u Velikom Bukovcu, ovdje je dobro sačuvana balkonska ograda od kovanoga željeza, koja je u usporedbi s onom u Brezovici bogatije ornamentirana [sl. 29, sl. 30]. Na njoj dominiraju rozete linearnog karaktera kao i forme meandara karakteristične za klasicistički stil prve polovine XIX. stoljeća. Ograda je nastala u obnovi dvorca za vrijeme Levina Raucha (Lužnica, 1819. – 1890.), međutim, o toj obnovi za sada nemamo arhivskih podataka. Promjene na južnom pročelju dvorca događaju se nakon Drugog svjetskog rata, kada se glavna dvorana pretvara u kapelu. Glavni zahvat odnosi se na zatvaranje središnjeg južnog prozora, odnosno vrata, čime se dobila niša za smještaj oltara.¹⁶

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Usp. Borić, Bilušić (2006), str. 9.

¹⁶ Usp. Borić, Bilušić (2006), str. 24., 29.

Slika 18. Portal sjevernog pročelja, današnje stanje, 2013.godine

Slika 19. Detalj luka portala, 2013. godine

Slika 20. Portal kurije, Kaptol 14, 2013. godine

Slika 21. Portal, Tkalčičeva 14, 2013. godine

Slika 22. Rozete s unutrašnje strane luka portala, Markov trg 9, 2013. godine

Slika 23. Portal, Basaričekova 22, 2013. godine

Slika 24. Portal Muzeja grada Zagreba, Opatička 20, 2013. godine

Slika 25. Portal, Mesnička 37, 2013. godine

Slika 26. Pročelje, Radićeva 24, 2013. godine

Slika 27. Istočno pročelje dvorca Veliki Bukovec

Slika 28. Južno pročelje dvorca Lužnica

Slika 29. Balkon, južno pročelje dvorca Lužnica

Slika 30. Južno pročelje dvorca Lužnica, detalj ograde balkona i stolarija prozora, sredinom XX. stoljeća

Intervencije na zidnom osliku glavne dvorane u dvorcu Brezovica

Ina Beović, Ivan Ferenčak

mentorica: dr.sc. Jasmina Nestić, viša asistentica

Zidni oslik glavne dvorane u dvorcu Brezovica datiran u 1776. godinu,¹ s prizorima iz Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.), tijekom svoje je povijesti doživio izvjestan broj preslika i obnova. Na temelju pisanih izvora i postojeće fotodokumentacije, nastale od kraja XIX. stoljeća do danas, moguće je djelomično uspostaviti vremenski slijed preslika i izvedenih radova na zidnim slikama, čije je izvorno stanje prezentirano na dijelu oslika konzervatorsko-restauratorskim radovima vođenim 1965. godine.²

Pretpostavljeno izvorno stanje danas je vidljivo na zidnim slikama istočnog i zapadnog zida te većem dijelu južnog zida [sl. 33, 34, 37, 38, 39, 40]. Prve poznate izmjene izvornog stanja odnose se prvenstveno na preslikavanje lučnih zaključaka svakog pojedinog prizora te slikane arhitekture koja uokviruje prozorske otvore. Izvorno je stanje zidnih slika, dakle, promijenjeno preslikom arhitektonske dekoracije, koja je služila kao okvir pojedinih prizora, odnosno okvir kompozicije oslika cijeloga zida. Dio slikane arhitekture, u trenutku kada je veći dio površine zida preslikan zagasito smeđom bojom, potamnjen je tamnijom sivom. Konzervatorsko-restauratorskim radovima na osliku (1965.) neotkrivena je ostala zona gornjih prozora, površina uz rubove zida, djelomično slikana arhitektura oko prozora donje zone na sjevernom zidu [sl. 35 i sl. 36], površina uz zapadni zid na južnom zidu, kao i djelomično slikana arhitektura oko posljednjeg (zapadnog) prozora donje zone. Iako nije posve jasno kada su prozorske niše oslikane motivima ratničke opreme i glazbenih instrumenata, gotovo je sigurno kako su ovi oslici nastali prije rado-

¹ O dataciji oslika usp. Žvorc (2012), str. 53. Mirjana Repanić-Braun kao vrijeme nastanka oslika predlaže 1775. godinu. Usp. Repanić-Braun (2011), str. 165.

² Za popis postojeće fotodokumentacije o dvorcu Brezovica usp. Tomić (2012), str. 21-24.

va koji su prekrili dio slikane kompozicije cjeline. To potvrđuje činjenica da on nedostaje upravo u nišama u kojima nije uklonjen preslik (prozorske niše gornje zone sjevernog zida i posljednja niša gornje zone južnog zida), ista zagasito smeđa boja preslika u nišama i na površini zida te uočljivost oslika u svim prozorskim nišama donje zone na fotografijama nastalim nakon navedenih intervencija na zidnim slikama.

Navedeni preslik slikane arhitekture, ujedno i najraniji utvrđeni (ali nedatirani), vjerojatno je izveden prije kraja XIX. stoljeća, sudeći po fotografijama S. Weinricha iz oko 1895. godine.³ Na navedenim fotografijama nedostaju volute naslikane uz donji rub prozorskih niša gornje zone, koje su naknadno otkrivene kao dio izvornog oslika. Na temelju sadašnjeg stanja, u kojem je ista boja korištena za preslik dotičnih voluta na sjevernom zidu [sl. 35 i sl. 36] te ostatku prekrivene površine zida, moguće je pretpostaviti da izostanak voluta na fotografijama dokazuje preslikavanje cijeloga zida u to vrijeme. Stoga možemo zaključiti da je preslik zasigurno nastao prije 1895. godine, kada su datirane već spomenute fotografije S. Weinricha. Usporedimo li preslike lučnih zaključaka scena na južnom i sjevernom zidu, možemo pretpostaviti da su istovremeno preslikani i lučni zaključci („arkade“) scena na istočnom i zapadnom zidu, koji oblikovanjem korespondiraju s lučnim zaključkom prizora vidljivim na južnom zidu.

Iako preslik „arkada“ do danas nije datiran, moguće ga je smjestiti u vrijeme kada su na istočnom i zapadnom zidu naslikani obelisci [sl. 33 i sl. 34.], koji su prekrili stupove, nosioce arkada, koji su razdvajali scene, ali ta konstatacija ostaje na razini nagađanja.⁴

Intervencija na zidnom osliku prije 1917. godine potvrđena je pismom Ljube Babića Viktoru Kovačiću u kojem navodi kako je „spreman obaviti korekture na obnovljenim dijelovima slikarije dvorane u Brezovici.“⁵ Pritom nije

³ Weinrichove fotografije (njih dvanaest) prikazuju pojedine naslikane kompozicije.

⁴ Obelisk je jasno vidljiv na trima fotografijama pohranjenim u Fototeći Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske (inv. br. 14877: Unutrašnjost – dvorana prvog kata s rokokoo pečii i freskama iz 1776. god., koji prikazuju opsadu Praga; inv. br. 8573 (neg. VI – 362): Unutrašnjost – detalj zidne slike: scena iz Sedmogodišnjeg rata – bitka kod Leuthena, snimio S. Weinrich, o. 1895. god.; inv. br. 15148: Unutrašnjost – detalj freske u dvorani prvog kata: zauzeće Schweidnitza, snimio Gjuro Griesbach), a preslik arkada uočljiv je na fotografijama objavljenim u časopisima *Svijet* i *Obitelj* (usp. *Svijet* 16.XI.1929. / knj. VII, god. IV, br. 8/: str. 176.; *Obitelj* 8.II.1931. / god. III, br. 6/: str. 83.).

⁵ Drveni, Kalogjera (2013), str. 20.

⁶ Vidi tekst Manzo-
ni, Šimičić, str. 18.

⁷ Institut za povijest
umjetnosti (dalje
IPU), *Ostavština
Ane Deanović
(dalje Ostavština
A. D.)*, Datoteka br.
35., *Izveštaj o kon-
zervatorsko-
restauratorskom
zahvatu na zidnim
slikama u dvorani
prvog kata u dvoru
Brezovica* (dalje
Izveštaj), 1965.

⁸ IPU, *Ostavština
A. D.*, Datoteka br.
35., *Prijedlog za
izvođenje konzer-
vatorskih i restau-
ratorskih radova
na zidnim slikama
u bivšem dvorcu
Brezovica* (dalje
Prijedlog), 1965.

⁹ *Isto.*

¹⁰ *Isto.*

poznato tko je navedene radove obavio niti koji je bio potpuni opseg radova Ljube Babića. Iz zapisa dnevnika nadbiskupa Antuna Bauera saznajemo tek da je Babić tada boravio u Brezovici te da je posao završio 6. siječnja iste godine (1917.).⁶

Značajnije intervencije na zidnom osliku obavljene su 1965. godine tijekom već spomenutih konzervatorsko-restauratorskih radova te su pritom otkrivene značajne informacije o pretpostavljenom izvornom stanju, a *Izveštaj o konzervatorsko-restauratorskom zahvatu na zidnim slikama u dvorani prvog kata u dvoru Brezovica* (1965.) (dalje *Izveštaj*) postaje neizostavan izvor za istraživanje oslika dvorane.⁷ Navedenom izvještaju prethodio je *Prijedlog za izvođenje konzervatorskih i restauratorskih radova na zidnim slikama u bivšem dvorcu Brezovica* (dalje *Prijedlog*) iz 1965. godine, koji je izradio Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, a koji je pronađen prilikom istraživanja u ostavštini Ane Deanović.⁸ U njemu slikar-konzervator Rajko Sikimić daje detaljan izvještaj o stanju zidnih slika i njihovoj restauraciji. *Prijedlog* je podijeljen u više točaka: *Opći podaci o objektu; Opis i stanje zidnih slika; Kompozicije; Prijedlog za konzerviranje slika te Financijsko izvješće*.⁹ U izvještaju o stanju i opisu zidnih slika Sikimić u ovom *Prijedlogu* navodi da su one rađene tehnikom *al secco*, iz čega proizlazi da je uzrok veći-
ne oštećenja slabo vezivno sredstvo. Na pojedinim kompozicijama, u manjoj ili većoj mjeri, primijećeno je opadanje bojanoga sloja u obliku pulverizacije. Likovi u prvom planu gotovo su uvijek slikani pastozno dok je ostatak bojanog sloja lazuran. Površina je hrapava, a razlog tome je velika količina maltera, koji je dobro pripijen na zid. Donji dijelovi kompozicija mehanički su oštećeni, što se vidi i danas (čavli, natpisi, grebanje i vodovi električne instalacije) [sl. 35, 36, 40]. Primjećuje se da su na svim zidovima vršeni nevješti restauratorski zahvati u kojima je često prekrivan i izvorni sloj.¹⁰ Daljnji tekst navodi

osam prijedloga za konzerviranje slika: „izvršiti čišćenje prašine i prljavštine sa bojanog sloja; odstraniti sve ranije restauratorske intervencije; popuniti malterom sva oštećena mjesta; izvršiti restauriranje svih oštećenih mjesta; izvršiti fiksiranje bojanog sloja na svim oslikanim površinama; na kompoziciji broj 3 *Opsada Glatza*, potrebno odstraniti gljivice („GLATZ / 24 Maÿ / Alsiegedulevé le 11 Jullÿ / 1760“); na neoslikanim površinama zida montirati uređaje za temperaturu i relativnu vlagu te izvršiti potrebnu kemijsku analizu.“¹¹ Nažalost, današnje stanje kompozicija, s ispadanjem maltera, pukotinama, mehaničkim oštećenjima i opadanjem bojanog sloja, upućuje na isto stanje kao i 1965. godine.

Priprema za navedene radove 1965. godine zahtijevala je izradu detaljnih fotografskih snimaka karakterističnih oštećenja, kao i prethodno restauriranih dijelova oslika. Iz *Izveštaja* saznajemo da je za organizacijske pripreme izvođenja radova bio zadužen Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba.¹² Tijekom istraživanja izvršena su ispitivanja, prikupljena je fotodokumentacija, grafička dokumentacija te je izvedeno sondiranje. Fotodokumentaciju je, u crno-bijeloj fotografiji, obavila Ljerka Krtelj iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba,¹³ a snimanje totala izvršio je Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture u službi Momčila Đorđevića.¹⁴ Također, obavljeno je pokusno snimanje IR fotografskim materijalom kako bi se dobili podaci o izgledu i sačuvanosti ranijeg sloja zidnih slika na zapadnom zidu.¹⁵

U *Izveštaju* postoji podatak da je prilikom opisanih radova izrađena i grafička dokumentacija radi preciznijeg dokumentiranja radova na zapadnoj strani te da su na grafički prikaz uneseni podaci o čišćenju zidne slike, o otkrivenom dijelu oslika, o popunjavanju oštećenih dijelova zidne slike novom žbukom, kao i podaci o mjestima na kojima je izvršen restauratorski zahvat (retuš).¹⁶ Grafička dokumentacija obavljena je kao orijentacijski plan fotodok-

¹¹ *Isto*.

¹² IPU, *Ostavština A. D.*, Datoteka br. 35., *Izveštaj*, 1965.

¹³ Snimano je kamerom Rolleiflex (objektiv: Planar 1: 3,5, f=75 mm), korišten je smotani film Gevaert 22° Din. Usp. IPU, *Ostavština A. D.*, Datoteka br. 35., *Izveštaj*, 1965.

¹⁴ Snimano je kamerom Linhof sa širokokutnim objektivom na crno-bijelim fotografskim pločama Agfa. Usp. IPU, *Ostavština A. D.*, Datoteka br. 35., *Izveštaj*, 1965.

¹⁵ IPU, *Ostavština A. D.*, Datoteka br. 35., *Izveštaj*, 1965.

¹⁶ Prilikom pregleda Ostavštine Ane Deanović ova grafička dokumentacija nije pronađena.

¹⁷ IPU, *Ostavština A. D.*, Datoteka br. 35., *Izveštaj*, 1965.

¹⁸ *Isto*.

¹⁹ Mihajlo Vunjak, konzervator-kemičar Jugoslavenskog instituta za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, obavio je kemijsko-tehnološke analize. Organizacijske i dokumentacijske poslove obavio je Vlado Ukrainčik iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba. Usp. IPU, *Ostavština A. D.*, Datoteka br. 35., *Izveštaj*, 1965.

²⁰ IPU, *Ostavština A. D.*, Datoteka br. 35., *Izveštaj*, 1965.

umentaciji. Sondiranje je tom prilikom izvršeno na više mjesta mehaničkim čišćenjem (struganjem) pomoću skalpela: „a) na podnožju kompozicije broj 3 (*Opsada Glatza*) [sl. 35], ispod medaljona s natpisom Glatz; b) na podnožju kompozicije broj 7 [sl. 39], ispod medaljona s natpisom Bataille done a Lobocitz; c) na više mjesta na podnožju kompozicije broj 1 (*Bitka kod Leuthena*) [sl. 31 i sl. 33] i 2 (*Ispad kod Schweidnitza*) [sl. 34]; d) u sjeverozapadnom uglu dvorane; e) na više mjesta iznad kompozicije 3 (*Opsada Glatza*) [sl. 35] i 4 (*Opsada Olmütza*) [sl. 36]; f) u prozorskoj niši trećega gornjega prozora na sjevernoj strani; g) ispod vijenca na zapadnoj strani dvorane.“¹⁷ Sonde pod a), b), c) i d) pokazale su postojanje ranijeg sloja zidnih slika koji se sastojao od vegetabilnih dekorativnih elemenata naslikanih oker bojom. Sonde e) i f) pokazale su postojanje ranijeg sloja zidnih slika, preslikanog jednoličnim naličjem sivo-smeđeg tona. Sonda f) bila je većeg formata te je otkrila da je zidna ploha iznad vidljivih slikanih površina oslikana veoma kvalitetno i bogato, slikanim vegetabilnim dekorativnim motivom.¹⁸

Prije početka radova na nekoliko su mjesta na površini oslika uzeti uzorci te su odneseni na kemijsku analizu i ispitivanje u Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture.¹⁹ Nakon svih istraživanja pristupilo se zahvatu te su izvršeni radovi: „mehaničko čišćenje preslikanog sloja dijela zidne slike u gornjoj zoni, iznad kompozicije 1 i 2; mehaničko čišćenje retuširanih dijelova zidne slike; mehaničko čišćenje podnožja zidne slike ispod kompozicije broj 1 i 2; mehaničko čišćenje sokla na zapadnoj strani; čišćenje pukotina; zatvaranje pukotina i oštećenih mjesta kazeinskom žbukom; retuširanje oštećenih mjesta na freskama.“²⁰

Konzervator Rajko Sikimić u *Izveštaju* ujedno napominje i koji su još radovi ostali do dovršenja zahvata na zapadnoj strani: „eventualno čišćenje, konzervatorska obrada i restauratorski zahvat na podnožju zidne slike ispod

kompozicije 1 i 2; rekonstrukcija slikarije na soklu zapadne strane; fiksiranje bojanog sloja zidne slike.²¹

Mehaničkim čišćenjem gornjeg dijela zidnog oslika, na zapadnoj strani je 1965. godine otkriven njihov izvorni sloj sa sačuvanim slikanim kompozicijama, koji svojom lučnom dekoracijom predstavlja okvir kompozicija 1 i 2. Između ostaloga, pokazalo se da naslikani obelisk, koji je razdvajao ove kompozicije, slikan u veoma nevješto izvedenoj perspektivi, krije daleko kvalitetnije oblikovan stup sa stiliziranim jonskim kapitelom.²² Također, na krajevima zapadnog zida pritom su otkriveni polustupovi s polukapitelima istoga oblika. Na fotografijama zidnoga oslika objavljenima u časopisima *Svijet* i *Novosti* 1929. godine, a koje se čuvaju u *Fototeci MK*, jasno se vidi spomenuti obelisk, koji je prema izvještaju konzervatora Sikimića još vidljiv i u vrijeme radova iz 1965. godine. Obelisci nisu pripadali izvornoj zamisli, ali su najvjerojatnije krajem XIX. prekrili iluzionirane stupove i polustupove na zapadnom i istočnom zidu velike dvorane budući da se na fotografijama koje je snimio S. Weinrich 1895. godine oni jasno vide. Kada je i tko izvršio korekciju kapitela u piramidalni završetak obeliska, nije nam poznato.

Stručna komisija trebala je odlučiti o načinu i metodama restauratorskog zahvata na zidnim slikama, kao i o pitanju postavljanja električnih instalacija u velikoj svečanoj dvorani.²³ Radovi koji su se izvodili te 1965. godine imali su za zadatak ukloniti naknadne intervencije na zidnim slikama, ali ujedno i adap-

Slika. 31. Unutrašnjost – dvorana prvog kata sa freskama iz 1776. god., *Bitka kod Leuthena*

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ Članovi ekipe koja je obavljala konzervatorsko-restauratorske zahvate bili su: Joža Pavlović (akademski slikar), Srećko Planinić (akademski slikar), Nevenka Vučićević (restaurator, sudjelovala djelomično), Paula Biščan (povjesničar umjetnosti). Usp. IPU, *Ostavština A. D.*, Datoteka br. 35., *Izvještaj*, 1965.

tirati dvorac a njegovu novu namjenu – restoran. Naime, uz Skupštinu grada Zagreba, Republički fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti SR Hrvatske i Skupštinu Općine Remetinec i ugostiteljsko poduzeće *Medveščak* bilo je jedan od suinvestitora za konzervatorsko-restauratorske radove na objektu.²⁴ Već iduće godine (1966.) u *Vjesniku* je objavljen članak pod nazivom *Očišćene stare freske u Brezovici*, koji nam otkriva da je dvorac prenamijenjen za ugostiteljske usluge poduzeća *Medveščak*.²⁵

²⁴ IPU, *Ostavština A. D.*, Datoteka br. 35., *Izvještaj*, 1965.

²⁵ *Vjesnik* (1966)

²⁶ Usp. Damiani (2012), str. 67-70.

Nakon 1980. godine nema zabilježenih značajnijih promjena na osliku glavne dvorane dvorca sve do 2006. godine, kada je posjed vraćen u vlasništvo Zagrebačke nadbiskupije. Od tada su dvorac i oslik glavne dvorane postali meta vandala, a pri čemu je posebno stradao oslik donje zone zida [sl. 35, 36, 40]. Ova su suvremena oštećenja djelomično odstranjena restauratorskim radovima studenata Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina ALU u Zagrebu, u sklopu projekta *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice* 2009. godine. Tom su prilikom očišćeni „grafiti“ na istočnom i zapadnom zidu.²⁶

Danas, u odnosu na najstarije poznate fotografije iz oko 1895. godine, naslikani prizori nisu bitno promijenjeni. Ipak, tijekom proteklog stoljeća, s

Slika 32. Istočni zid glavne dvorane dvorca u Brezovici, *Bitka kod Liegnitza*, lijevo – Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske ; desno – fotografija iz dvorca, 2013.

jedne od scena na istočnom zidu koji prikazuje bitku kod Liegnitza [sl. 37] nestao je lik konja, kojemu su vidljive jedino noge, a također su bitno oštećeni i likovi triju vojnika [sl. 32]. Oštećenja, koja su i danas vidljiva, rezultat su i neprimjerenog korištenja dvorane kroz povijest. Na više su mjesta na zidu uočljive rupe od čavala, a pojedini čavli su još uvijek preostali u zidu. Raspukline zida koje su krajem XIX. stoljeća scene „komadale” na segmente, danas su prekrivene, to jest popunjene.

Sadašnje stanje zidnoga oslika ukazuje na potrebu daljnjih restauratorskih radova koji bi uključivali čišćenje „grafita“ na preostale četiri scene sjevernog i južnog zida te skidanje preslika gornje zone sjevernog zida, kako bi se sa sigurnošću utvrdilo cjelovito protezanje izvornoga oslika.

Kronologija radova na zidnim slikama glavne dvorane dvorca Brezovica

1776.	1776. naslikani prizori bitaka uokvireni iluzioniranom arhitekturom
	oslikane prozorske niše (?)
	smeđi nalič prekrrio slikanu arhitekturu gornje zone
	zidne slike istočnog zida „uprljane“ čađom
o. 1895.	fotografije S. Weinricha
1917.	pismo Ljube Babića Viktoru Kovačiću
	radovi Ljube Babića
	bidermajerska peć zamijenjena neobaroknom peći
1929.	fotografije u časopisu <i>Svijet</i> ; vidljiv obelisk na osliku istočnog zida središnje
1965.	konzervatorsko-restauratorski radovi na zidnim slikama (nedovršeni), Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba; otkrivene arkade pretpostavljenog izvornog stanja (vidi prilog)
1980.	restauratorski radovi Restauratorskog zavoda Hrvatske
	zidne slike u donjoj zoni prešarane grafitima
2009.	restauratorski radovi izvedeni u sklopu projekta Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice

Slika 33. Kompozicija 1, *Bitka kod Leuthena* (5. prosinca 1757.), središnja dvorana, zapadni zid, južna kompozicija, 2013. godine

Slika 34. Kompozicija 2, *Ispad kod Schweidnitza* (1. listopada 1761.), središnja dvorana, zapadni zid, sjeverna kompozicija, 2013. godine

Slika 35. Kompozicija 3, *Opsada Galtza* (24. svibnja – 11. srpnja 1760.), središnja dvorana, sjeverni zid između 1. i 2. prozorske osi, 2013. godine

Slika 36. Kompozicija 4, *Opsada Olmütza* (6. svibnja – 6. lipnja 1758.), središnja dvorana, sjeverni zid između 2. i 3. prozorske osi, 2013. godine

Slika 37. Kompozicija 5, *Bitka kod Liegnitza* (15. kolovoza 1760.), središnja dvorana, istočni zid, sjeverna kompozicija, 2013. godine

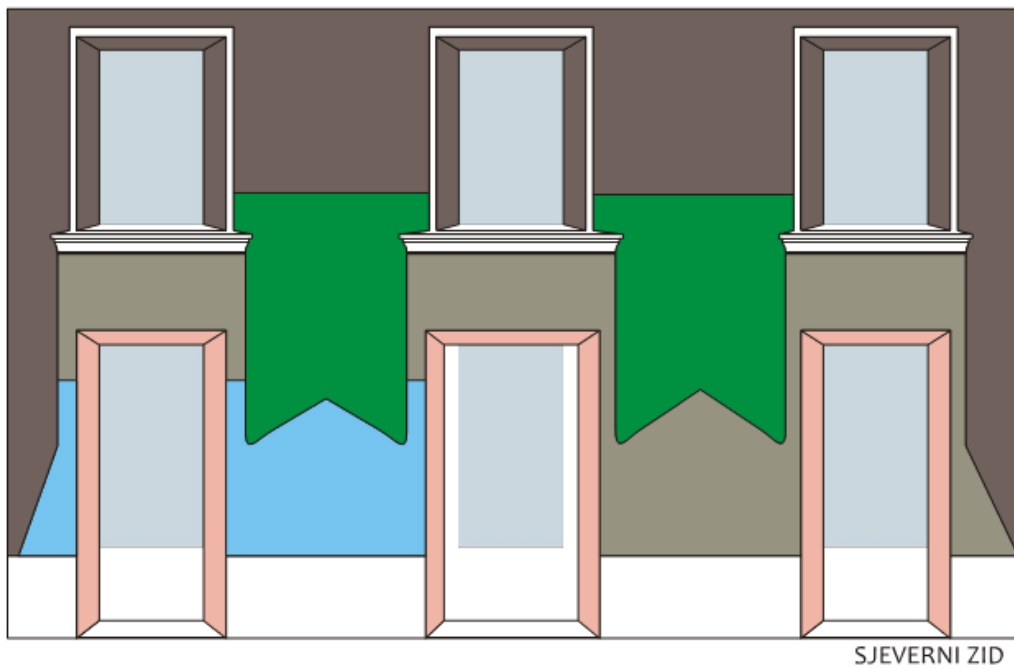
Slika 38. Kompozicija 6, *Blokada Praga* (6. svibnja – 10. lipnja 1757.), središnja dvorana, istočni zid, južna kompozicija, 2013. godine

Slika 39. Kompozicija 7, *Bitka kod Lobositz* (1. listopada 1756.), središnja dvorana, južni zid između 2. i 3. prozorske osi, 2013. godine

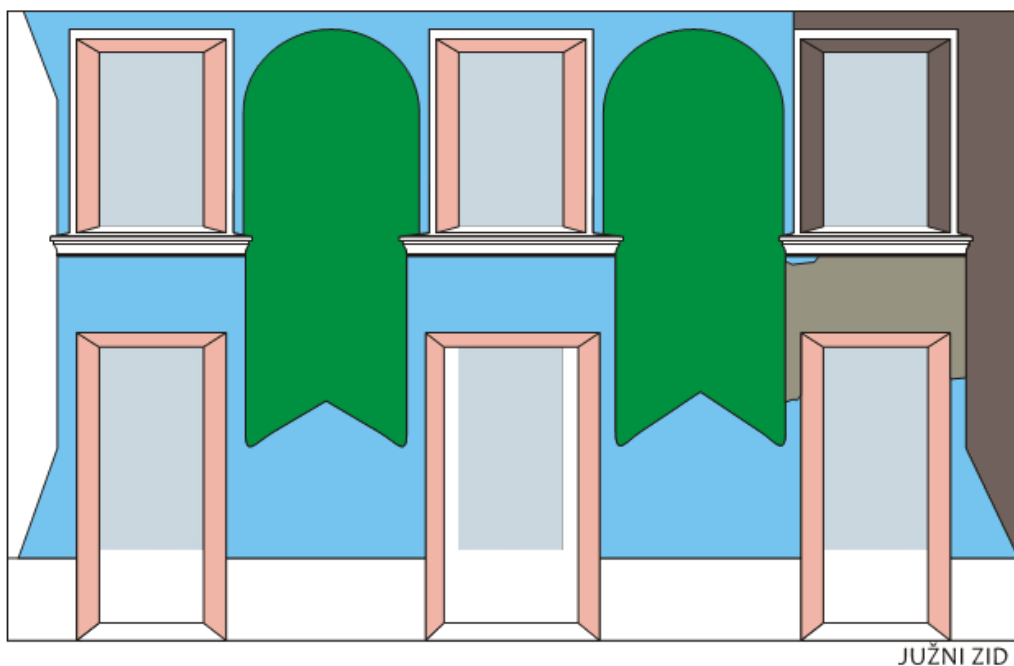

Slika 40. Kompozicija 8, *Napad kod Görlitza* (7. rujna 1757.), središnja dvorana, južni zid između 1. i 2. prozorske osi, 2013. godine

SJEVERNI ZID

JUŽNI ZID

Scena	Slikana arhitektura u tamnijem tonu (preslik)
Prozor	Slikana arhitektura u svjetlijem tonu (otkrivena 1965)
Osluk niše	Smeđi nalič

Slika 41. Ivan Ferenčak, Shematski prikaz sadašnjeg stanja zidnoga oslika sjevernog i južnog zida s naknadnim preslicima, 2013. godine

Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: opis sondi

Jelena Behaim, Doris Kos

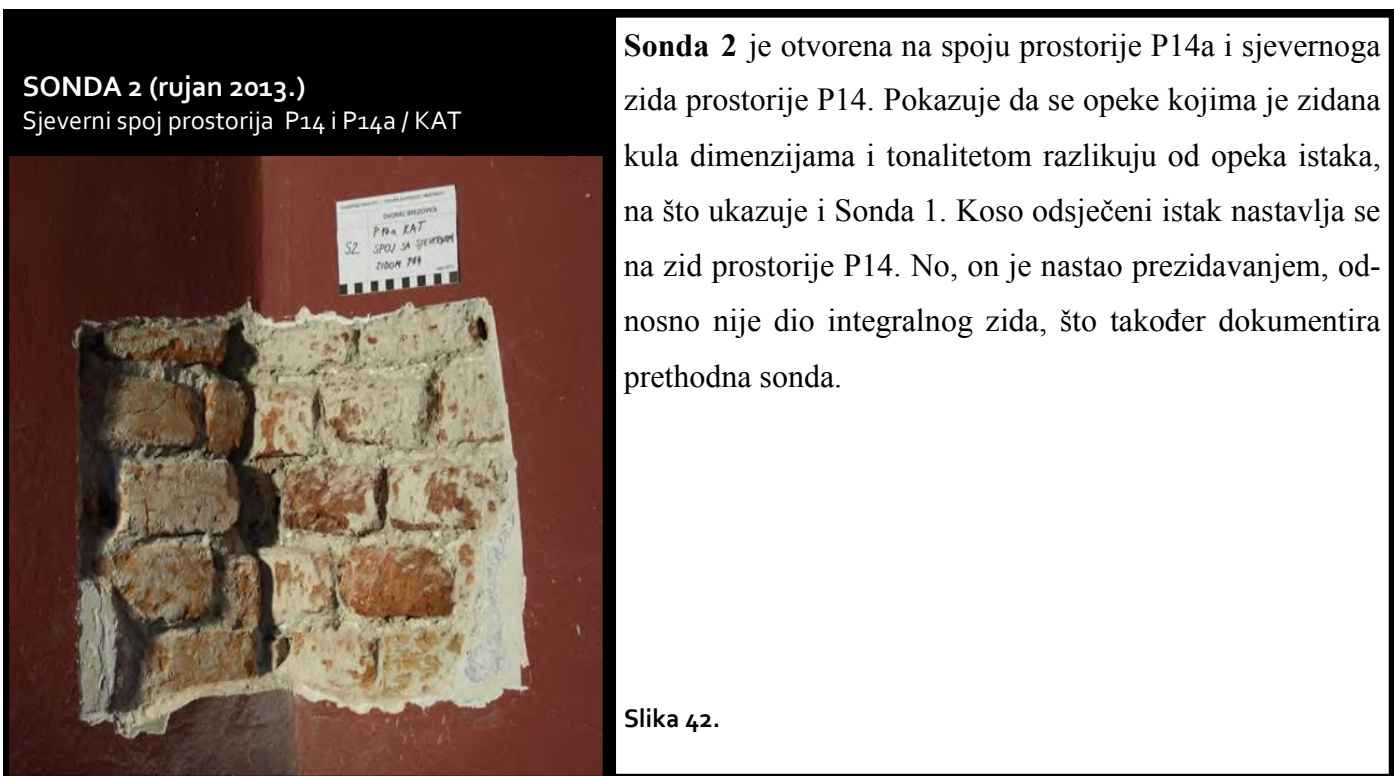
mentorice: dr.sc. Dubravka Botica, docentica, mr.sc. Dijana Požar

Tijekom istražnih radova 2013. godine sonde su otvarane u unutrašnjosti dvorca, na zidovima prostorija prvog kata i na oba stubišta. Većim se dijelom radi o novootvorenim sondama, dok je manjim dijelom riječ o nastavku rada na ranijim sondama. Ukupno je otvoreno dvadeset novih sondi, obilježenih novim numeracijskim oznakama, a istraživanje je bilo usmjereno na dokazivanje teza o dograđivanju, uklanjanju i/ili zazidavanju starije strukture dvorca.

Otvaranjem sonde S5 [sl. 44] u prostoriji P16 utvrđeno je postojanje zazidanog otvora, što ukazuje na još jednu od naknadnih intervencija zazidavanja ranijih otvora. Treba istaknuti i zazidani lučni otvor otkriven otvaranjem sonde S6 P10. Ovaj otvor jednake je širine kao i prolaz iz P12 u zapadno krilo dvorca. Tri novootvorene sonde (S1 P14, S2 P14, S7 P9) potvrdile su dogradnju kula na stariju strukturu zida, što je utvrđeno u istraživanjima 2011. godine. Na mjestu vidljive vertikalne pukotine otvorena je sonda S9, kako bi se utvrdila moguća naknadna dogradnja zapadnoga krila, no nisu nađene potvrde za tu pretpostavku. Otvaranje sondi na oba stubišta, S14 [sl. 48] stubišta P12 i sonda S19 [sl. 53] stubišta P18, otkrile su kosu rešku koja prati kosinu stubišta te različite dimenzije uspravljeno postavljenih opeka. Sondiranjem na stubištima (S15 P12 i S16 P18) [sl. 49, sl. 50] utvrđeno je i uklanjanje svoda ili kose pojasnice, na što ukazuje otučen donji dio vertikalno postavljene opeke.

Sonde

Sonda 1 je otvorena na spoju sjevernoga zida prostorije P14 i kosine segmen-tnog prolaza prema kuli. Pokazuje da je bočna strana prolaza naknadno prislo-njena na strukturu sjevernoga zida, zidanog nepravilnim redovima opeka razli-čitih dimenzija.

Sonda 3 je otvorena u SI kutu prostorije P15 kata na spoju istočnog pročelnog zida i sjevernoga zida prostorije. Pokazuje da siva vapnena žbuka s bijelim na-ličem, pronađena na istočnom zidu, kontinuirira ispod žbuke i opeke sjevernoga zida, što ukazuje na naknadnu dogradnju.

SONDA 4 (rujan, 2013.)

Prostorija P15 / južni zid / KAT

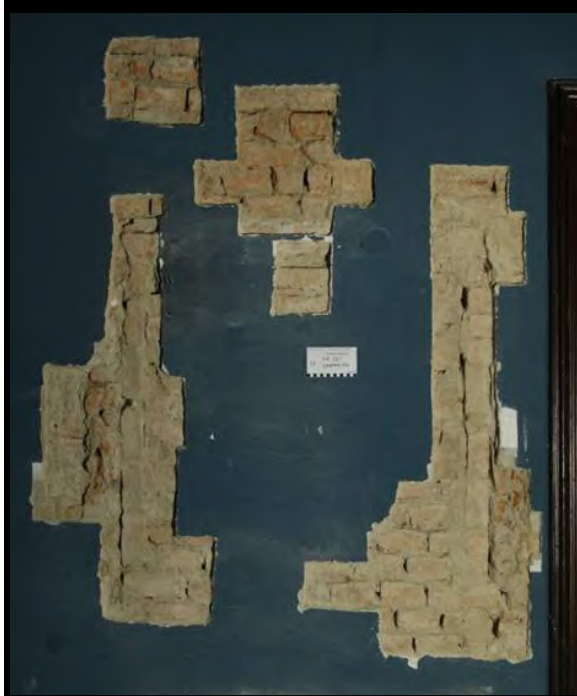

Sonda 4 na južnom zidu prostorije P15 kata otvorena je kako bi se utvrdilo eventualno postojanje rasteretnog lučnog otvora. Na postojanje tog otvora sumnjalo se nakon otvaranja sonde tijekom zadnjeg istraživanja (S2, rujan 2012.). No, rasteretni luk nije pronađen.

Slika 43.

SONDA 5 (rujan, 2013.)

Prostorija P16 / sjeverni zid / KAT

Sonda 5 je otvorena na sjevernom zidu prostorije P16 kata i dokumentira zazidani otvor dimenzija 112×112 cm. Na istočnoj strani otvora, s vanjske strane izvornoga zida, pronađena je glatka žbuka s naličjem, koja pripada starijem otvoru, što ukazuje na postojanje otvora. Sonda je s obje strane otvorena do opeke koja prekida vertikalnu rešku na istočnoj strani.

Vidljivo je nekoliko intervencija. Uz rubove otvora opeka je postavljena vertikalno dok je ispunjena zazidana horizontalno. Rasteretnog luka nema.

Slika 44.

Sonda 6 je otvorena na južnom zidu prostorije P10, pokazuje segmentni luk ranijega otvora, širine 160 cm, što je jednako širini segmentnog otvora između stubišta P12 i hodnika P1. Na donjoj strani luka pronađeni su žbuka i nalič, a nad njim je rasteretni luk zidan radijalno postavljenim opekama. Rub luka prema prostoriji P10 zaključen je tvrdom vapnenom žbukom nad kojom se nalazi sloj prljavo ružičastog naliča.

Sonda **ALU br. 4** dokumentira zapadni rub istog otvora. Žbuka i nalič zapadnoga zida prostorije kontinuiraju ispod južnog zida, odnosno zazida otvora.

Sonda 7 je otvorena na spoju prostorija P9 i P9a kata te pokazuje istu situaciju kao i S2 iz svibnja/lipnja 2011. godine. Zapadni zid prostorije P9 zidan je pravilnim redovima opeka velikih dimenzija, koje su prilikom dogradnje kule koso otučene, odnosno na njih je prislonjen zid kule.

SONDA 8 (rujan, 2013.)
Prostorija P9 / južni zid / KAT

Sonda 8 je otvorena na južnom zidu prostorije P9 kata i pokazuje rešku otvora zazidanih vrata vidljivih na starijim tlocrtima.

Slika 45.

Sonda 9 je otvorena na istočnom zidu hodnika P1 kata, na spoju zapadnog i sjevernog krila. Smještena na 250 cm visine od razine poda, prati vertikalnu pukotinu i korespondira sa S5 iz svibnja/lipnja 2011. godine.

SONDA 10 (rujan, 2013.)
Prostorija P12 /SZ kut / KAT

Sonda 10 je otvorena u SZ kutu prostora stubišta P12 na 270 cm visine od razine podesta stubišta, odnosno na 160 cm od razine poda kata. Pokazuje da žbuka i nalič zapadnoga zida kontinuiraju ispod žbuke sjevernoga zida. Otvorena je na jednakoj visini kao i sonda ALU br. 4 i pokazuje bočnu stranu segmentno zaključenog otvora koji nalazimo i na S6 iz prostorije P10.

Žbuka na zapadnome zidu je svijetlosiva vapnena, s krupnijim granulama vapna, te je vidljivo više slojeva naliča, dok je ona na sjevernome zidu smečkasta, ali također s više slojeva naliča.

Slika 46.

Sonda 11 se nalazi u istom kutu kao i S10, na visini 150 cm od poda podesta. Žbuka je istog sastava kao na prethodnoj sondi, ali je razlomljena. Žbuka i nalič zapadnoga zida ne kontinuiraju ispod sjevernoga zida.

Sonda 12 je otvorena na južnom zidu prostorije P12 kata, između prozora i prolaza prema zapadnom krilu, na visini od 300 cm. Sondom nisu pronađeni tragovi otvora.

SONDA 13 (rujan, 2013.)

Prostorija P12 / sjeverni zid / KAT

Sonda 13 je otvorena na sjevernom zidu prostorije P12, od razine poda podesta do visine 200 cm, te pokazuje nepravilnu rešku u osi bočne strane otvora opisanog u S6, S10 i S11.

Slika 47.

SONDA 14 (rujan, 2013.)

Prostorija P12 / sjeverni zid / zapadno stubište

Sonda 14 je otvorena na sjevernom zidu donjeg kraka stubišta P12, ispod rukohvata. Pronađena je kosa reška koja prati nagib rukohvata, ispod koje je pravilno zidan zid. Iznad reške, pronađene su uspravljeno postavljene opeke koje slijede kosinu rukohvata i stubišta.

Slika 48.

SONDA 15 (rujan, 2013.)

Prostorija P12 / južni zid / zapadno stubište

Sonda 15 se nalazi na južnom zidu P12, ispod segmentnog otvora, koji dijeli stubište od prostora veže P14. Otvorena je na visini od 200 cm od četvrte stube te pokazuje trag rasterećenja uklonjenog svoda ili kose pojasnice. Na takvu tezu ukazuje koso položena uspravljena opeka. Donji brid opeke otučen je prilikom uklanjanja svoda ili pojasnice i poravnavanja zida.

Slika 49.

SONDA 16 (rujan, 2013.)

Prostorija P18 / južni zid / istočno stubište

Sonda 16 je otvorena na južnom zidu istočnog stubišta P18, ispod kosine segmentnog prolaza prema veži, na visini 170 – 215 cm od razine pete stube. Pronađen je začetak svoda ili pojasnice, na što ukazuje vertikalno postavljena opeka. Dio opeke otučen je prilikom uklanjanja svoda ili pojasnice i poravnavanja zida.

Slika 50.

SONDA 17 (rujan, 2013.)

Prostorija P18 / južni zid / istočno stubište

Sonda 17 je otvorena na južnom zidu donjega kata stubišta P18. U strukturi zida je zazidani segmentni otvor širine 260 cm. S donje strane otvora, pronađeni su žbuka i nalič koji kontinuiraju na zidu u S16. Otvor korespondira otvoru u sondi S4 iz rujna 2012. godine na južnom zidu zapadnoga stubišta P12.

Slika 51.

SONDA 18 (rujan, 2013.)

Prostorija P18 / sjeverni zid / istočno stubište

Sonda 18 se nalazi na sjevernom zidu stubišta P18, ispod segmentnog otvora prema veži, te dokumentira vertikalnu rešku i ostatak rasteretnog luka, što je vidljivo po ukošenoj uspravljenoj opeci, čiji je donji rub otučen prilikom uklanjanja svoda pojasnice, odnosno poravnavanja zida.

Slika 52.

Sonda 19 je otvorena na sjevernom zidu istočnog stubišta P18, ispod rukohvata. Pokazuje pravilnu konstrukciju, horizontalno postavljanim opekama, nad kojima se nalaze uspravljene opeke većih dimenzija. One, slično kao i na S14, otvorenoj na sjevernom zidu stubišta P12, prate kosinu rukohvata i stubišta, no uočeno je da je zidanje pravilnije. .

Slika 53.

SONDA 19 (rujan, 2013.)

Prostorija P18 / sjeverni zid / istočno stubište

Sonda 20 je otvorena na suprotnoj strani S15, na istoj visini. Prema sadašnjim otkrićima, pokazuje djelomično koso postavljene opeke nad kojima se nalazi nepravilna zapuna od opeke. Sonda zahtijeva daljnja istraživanja.

Slika 54.

SONDA 20 (rujan, 2013.)

Prostorija P12 / sjeverni zid / zapadno stubište

Popis slikovnih priloga

Slika 1. Dnevnicu nadbiskupa Bauera, svezak I, 17.1.1912.

Slika 2. Dnevnicu nadbiskupa Bauera, svezak VII, fotografija „Nadbiskup, Njihova Veličanstva i drugi u velikoj dvorani dvorca u Brezovici”, 10. VI. 1931.

Slika 3. Dnevnicu nadbiskupa Bauera, svezak III, razglednica, velika dvorana dvorca u Brezovici, 7. V. 1918.

Slika 4. Ana Deanović, Dvorac Brezovica, 1948. godine (izvor: Institut za povijest umjetnosti, *Ostavština Ane Deanović*, Arhiv „Ana Deanović”, 123 foto)

Slika 5 Pogled na ulazno pročelje 1912. godine (snimio: Gjuro Szabo) (izvor: Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, inv. br.: 33191; neg.: V – 792)

Slika 6. Glavno pročelje 1929. godine (izvor: časopis *Svijet*, knjiga VII, br. 8, veljača 1929. godine)

Slika 7. Glavno pročelje 1931. godine (izvor: časopis *Obitelj*, godina III, br. 6, veljača 1931. godine)

Slika 8. Pogled na glavno pročelje 1948. godine (snimila: Zdenka Munk) (izvor: Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, inv. br.: 5881; neg.: I – h - 43)

Slika 9. Balkon sjevernog pročelja, 1948. godine (izvor: Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine ministarstva kulture, inv. br.: 5882; neg.: I – H – 43)

Slika 10. Sjeverno pročelje, bez datacije (izvor: Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, inv. br.: 47826; neg.: /)

Slika 11. Sjeverno pročelje u tijeku obnove 1961. godine, zapadna kula (izvor: Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, inv. br.: 35495; neg.: I – D – 281)

Slika 12. Zapadna kula, 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 13. Središnji dio sjevernog pročelja tijekom obnove 1961. godine (izvor: Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, inv. br.: 35503; neg.: I – E – 281)

Slika 14. Sjeverno pročelje, bez datacije (<http://img.geocaching.com/cache/large/28dd7353-2506-49dd-bb3f-2c86a9190033.jpg> (posjećeno 10.10.2013.))

Slika 15. Ograda iznad ulaza u podrum, zapadno pročelje, 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 16. Prozorski otvori 1961. godine (izvor: Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, inv. br.: 35499; neg.: I – E – 281)

Slika 17. Prozorski otvori 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 18. Portal sjevernog pročelja, današnje stanje, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 19. Detalj luka portala, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 20. Portal kurije, Kaptol 14, 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 21. Portal, Tkalčičeva 14, 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 22. Rozete s unutrašnje strane luka portala, Markov trg 9, 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 23. Portal, Basaričekova 22, 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 24. Portal Muzeja grada Zagreba, Opatička 20, 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 25. Portal, Mesnička 37, 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 26. Pročelje, Radićeva 24, 2013. godine (snimila: Tea Horvatin)

Slika 27. Istočno pročelje dvorca Veliki Bukovec (izvor: Mladen Obad-Šćitaroci, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 1991., str. 285.)

Slika 28. Južno pročelje dvorca Lužnica (izvor: Mladen Obad-Šćitaroci, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 1991., str. 149.)

Slika 29. Balkon, južno pročelje dvorca Lužnica (izvor: Mladen Obad-Šćitaroci, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 1991., str. 151.)

Slika 30. Južno pročelje dvorca Lužnica, detalj ograde balkona i stolarija prozora, sredinom XX. stoljeća (izvor: Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture)

Slika 31. Unutrašnjost – dvorana prvog kata sa freskama iz 1776. god.: bitka kod Leuthena; snimio Fotoarhiv Jazu; inv. br.: 14876; neg.: /

Slika 32. Istočni zid glavne dvorane dvorca u Brezovici, *Bitka kod Liegnitza*, lijevo – Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske; desno – fotografija iz dvorca, 2013. godine (snimila: Jasmina Nestić)

Slika 33. Kompozicija 1, *Bitka kod Leuthena* (5. prosinca 1757.), središnja dvorana, zapadni zid, južna kompozicija, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 34. Kompozicija 2, *Ispad kod Schweindnitza* (1. listopada 1761.), središnja dvorana, zapadni zid, sjeverna kompozicija, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 35. Kompozicija 3, *Opsada Galtza* (24. svibnja – 11. srpnja 1760.), središnja dvorana, sjeverni zid između 1. i 2. prozorske osi, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 36. Kompozicija 4, *Opsada Olmütza* (6. svibnja – 6. lipnja 1758.), središnja dvorana, sjeverni zid između 2. i 3. prozorske osi, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 37. Kompozicija 5, *Bitka kod Liegnitza* (15. kolovoza 1760.), središnja dvorana, istočni zid, sjeverna kompozicija, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 38. Kompozicija 6, *Blokada Praga* (6. svibnja – 10. lipnja 1757.), središnja dvorana, istočni zid, južna kompozicija, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 39. Kompozicija 7, *Bitka kod Lobositz* (1. listopada 1756.), središnja dvorana, južni zid između 2. i 3. prozorske osi, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 40. Kompozicija 8, *Napad kod Görlitza* (7. rujna 1757.), središnja dvorana, južni zid između 1. i 2. prozorske osi, 2013. godine (snimio: Ivan Ferenčak)

Slika 41. Ivan Ferenčak, Shematski prikaz sadašnjeg stanja zidnoga oslika sjevernog i južnog zida s naknadnim preslicima, 2013. godine

Slika 42. Sonda 2, Sjeverni spoj prostorija P14 i P14a / KAT (rujan 2013.) (Sve je sonde snimio Ivan Ferenčak)

Slika 43. Sonda 4, Prostorija P15 / južni zid / KAT (rujan, 2013.)

Slika 44. Sonda 5, Prostorija P16 / sjeverni zid / KAT (rujan, 2013.)

Slika 45. Sonda 8, Prostorija P9 / južni zid / KAT (rujan, 2013.)

Slika 46. Sonda 10, Prostorija P12 / SZ kut / KAT (rujan, 2013.)

Slika 47. Sonda 13, Prostorija P12 / sjeverni zid / KAT (rujan, 2013.)

Slika 48. Sonda 14, Prostorija P12 / sjeverni zid / zapadno stubište (rujan, 2013.)

Slika 49. Sonda 15, Prostorija P12 / južni zid / zapadno stubište (rujan, 2013.)

Slika 50. Sonda 16, Prostorija P18 / južni zid / istočno stubište (rujan, 2013.)

Slika 51. Sonda 17, Prostorija P18 / južni zid / istočno stubište (rujan, 2013.)

Slika 52. Sonda 18, Prostorija P18 / sjeverni zid / istočno stubište (rujan, 2013.)

Slika 53. Sonda 19, Prostorija P18 / sjeverni zid / istočno stubište (rujan, 2013.)

Slika 54. Sonda 20, Prostorija P12 / sjeverni zid / zapadno stubište (rujan, 2013.)

Popis arhivskih izvora i literature

Arhivski izvori

1. *Dnevnici nadbiskupa Antuna Bauera*, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Svesci I., II., III., IV., V., VI., VII., VIII.
2. *Ostavština Ane Deanović*, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu, datoteka br. 35, *Putni izvještaj iz 1948.*
3. *Ostavština Ane Deanović*, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu, datoteka br. 35, *Primjedbe na radove adaptacije dvorca u Brezovici kraj Zagreba*, 1961.
4. *Ostavština Ane Deanović*, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu, datoteka br. 35, *Izvjestaj o konzervatorsko-restauratorskom zahvatu na zidnim slikama u dvorani prvog kata u dvoru Brezovica*, 1965.

Literatura

1. n.n., *Dvorac Brezovica kraj Zagreba*, u: *Jutarnji list* (17. II.), Zagreb: Tipografija, 1929., str. 13-14.
2. n.n., *Očišćene stare freske u Brezovici*, *Vjesnik* (24. IV.), Zagreb, 1966.
3. Tena Adamić, *Navodi Emilija Laszowskoga i Milana Kruheka o dvorcu Brezovici*, u: *Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj druge faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2013., str. 9-15.
4. Juraj Batelja, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Školska knjiga, Zagreb, 1955.

5. Ana Ćurić, Jelena Mužar, Mirna Ratkajec, Martina Salaj, Pavica Šonjić, *Tlo-crtno-prostorna analiza dvorca Brezovice*, u: *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izveštaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 35-49.
6. Suzana Damiani, *Konzervatorsko-restauratorska istraživanja u dvorcu Brezovici*, u: *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izveštaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 67-71.
7. Lelja Dobronić, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad: nekad i danas*, Zagreb, 1986.
8. Ana Drveni, Eva Kalogjera, Viktor Kovačić i uređene dvorca Brezovice, u: *Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izveštaj druge faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2013., str. 15-20.
9. Višnja Flego, Ana Deanović, u: *Hrvatska Likovna Enciklopedija 2*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005., str 37-38.
10. Joža Ladović, *Ime trajno upisano u našu spomeničku baštinu*, u: Ana Deanović, *Utvrde i perivoji: Izabrana djela Ane Deanović: 2*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2001., str. 7-8.

-
11. Mateja Kuka, Iva Raič Stojanović, Osvrt na postojeću literaturu o dvorcu u Brezovici, u: *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 11-17.
12. Igor Loinjak, *Arhivska građa nadbiskupskoga arhiva u Zagrebu o brezovičkome dvorcu*, u: *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 29-35.
13. Ivan Macan, *Antun Bauer – filozof i nadbiskup*, u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, vol. 54, br. 2, Zagreb, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, 1999., str. 149-158.
14. Tonko Maroević, *Ana Deanović (1919-1989): In memoriam*, *Radovi IPU*, br. 14, Zagreb, 1990., str. 202.
15. Mladen Obad-Šćitaroci, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 1991.
16. Nataša Pašić, *Oprema dvorca Brezovice*, u: *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 63-67.

17. Irena Ravlić, Petra Šlosel, *Analiza terazzo popločenja u dvorcu Brezovici*, u: *Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj druge faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2013., str. 39-47.
18. Mirjana Repanić-Braun, *Prilog istraživanju zidnih slika u dvorcu Brezovica u: Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti. Radovi sa znanstvenoga skupa posvećenog stotoj obljetnici rođenja Anđele Horvat (1911. - 1985.)* [ur. Irena Kraševac], Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2011., str. 161-165.
19. Ivan Roth, Mima Samodol, *Arhivska građa Nadbiskupskoga Arhiva u Zagrebu o dvorcu Brezovici u vrijeme nadbiskupa Antuna Bauera*, u: *Istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj druge faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2013., str. 21-29.
20. D. Š., *Dvorac Brezovica kraj Zagreba* u: *Svijet: ilustrirani tjednik*, (16.II.) 8/IV, Zagreb: [Tipografija], 1929., str. 176-177.
21. Antonia Tomić, *Analiza foto-dokumentacije*, u: *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 21-25.

22. Maja Žvorc, *Zidni oslik dvorca Brezovice*, u: *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 53-63.

23. Maja Žvorc, *Zidni oslik kapele dvorca*, u: *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, FFZG, Odsjek za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2012., str. 49-53.

Internetski izvori

1. Z-2580: *Dvorac Brezovica s kapelicom, perivojem, pristupnom alejom divljeg kestena, ribnjakom, i gospodarskim objektima*, Registar kulturnih dobara Hrvatske, URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=110061275>
(posjećeno 25.11. 2013.)

